

**LAISVĖS ATĖMIMO VIETOSE
TAIKOMŲ SOCIALINĖS
REABILITACIJOS PRIEMONIŲ
SISTEMOS ANALIZĖ,
PROBLEMINIAI TAIKYMO ASPEKTAI**

Vilnius
2017

LAISVĖS ATĖMIMO VIETOSE TAIKOMŲ
SOCIALINĖS REABILITACIJOS PRIEMONIŲ
SISTEMOS ANALIZĖ, PROBLEMINIAI
TAIKYMO ASPEKTAI

Mokslo studija

Dr. Rūta VAIČIŪNIENĖ,
dr. Vaidas VIRŠILAS

2017 | Vilnius

Autoriai:

dr. Rūta VAIČIŪNIENĖ
Lietuvos teisės institutas

dr. Vaidas VIRŠILAS
Lietuvos teisės institutas

Recenzentai:

doc. dr Laimutė Žilinskienė,
Vilniaus universitetas, Filosofijos fakultetas
prof. dr. Aurelijus Gutauskas,
Vilniaus universitetas, Teisės fakultetas

Redagavo dr. Dalia Gedzevičienė

Maketavo Vitalijus Bilevičius-Sarinas

ISBN 978-9986-704-49-2 (online)

Redakcijos adresas:

Ankštoji g. 1A, LT-01109 Vilnius.
Tel./faks. (8 5) 249 75 91,
info@teise.org, www.teise.org

© Lietuvos teisės institutas, 2017

TURINYS

Įvadas	5
I. Šiuolaikinės resocializacijos kryptys, intervencinės programos, užsienio šalių geroji praktika	8
Šiuolaikinės resocializacijos kryptys.....	8
Elgesio korekcijos programos ir jų įvairovė.....	12
Programų akreditavimas ir vertinimas	18
Socialinė rehabilitacija Šiaurės šalyse.....	19
II. Probleminiai socialinės rehabilitacijos priemonių taikymo Lietuvos laisvės atėmimo vietose klausimai.....	22
Socialinės rehabilitacijos turinys ir kryptis.....	24
Nusikalstamo elgesio rizikos vertinimas.....	25
Komandinis darbas.....	27
Efektyviausios intervencijos.....	29
Aprobuotos programos.....	30
Aprobuotų elgesio pataisos ir kitų aprobuotų programų mokymai ir pagalba programų vedėjams	44
Veiklos stebėseną (monitoringas)	45
Neaprobuotos programos.....	45
III. Socialinės rehabilitacijos priemonių poreikio ir probleminių taikymo klausimų sprendimo gairės	47
Išvados	52
Literatūra	53
Santrauka	62

ĮVADAS

Laisvės atėmimo bausme nuteistų asmenų socialinė reabilitacija šiandien, kaip ir daugiau nei prieš 50 metų, išlieka nuolatiniu mokslininkų, baudžiamosios politikos formuotojų ir praktikų diskusijų objektu, bandant atsakyti į klausimus: kurios socialinės reabilitacijos priemonės yra veiksmingiausios, siekiant išmatuoti jos efektyvumą, užkirsti kelią pakartotiniams nusikaltimams, apsaugoti visuomenę ir suvaldyti nusikaltimų riziką. Socialinės reabilitacijos tikslas – nuteistųjų resocializacija, sėkmingas grįžimas į visuomenę, pakartotinių nusikaltimų rizikos valdymas – šiandien yra tapęs daugelio Vakarų visuomenių prioritetiniu įkalinimo sistemos tikslu, įtvirtintu tiek globaliu, tiek nacionaliniu lygmeniu. Viena vertus, socialinė reabilitacija neatsiejama nuo bendros baudžiamosios politikos, kompleksinio požiūrio ir priemonių, kita vertus, žiūrint kiek siauriau, nuo korekcinų programų įvairovės, tikslų, kokybės. Įgyvendinant socialinės reabilitacijos siekį tampa svarbu įvertinti, išmatuoti jos veiksmingumą ir numatyti, kokios priemonės yra efektyviausios. XX amžiaus aštuntajame dešimtmetyje devalvavus socialinės reabilitacijos naudą bei įsivyravus „niekas neveikia“ doktrinai intervencinių programų efektyvumo tyrimai tapo paskata atgaivinti reabilitacijos svarbą. Korekcinų programų sisteminė analizė leido empiriškai pagrįsti šių programų bei recidyvizmo ryšį ir konstatuoti programų poreikį, sugrąžino tikėjimą socialinės reabilitacijos galimybėmis ir nuteistųjų pataisa¹.

Šiandien teorinio pagrindimo ir empirinių įrodymų gausa leidžia tvirtai teigti, kad į laisvės atėmimo bausme nuteistų asmenų resocializaciją orientuota baudžiamoji politika leidžia kur kas efektyviau kontroliuoti recidyvizmo mastus, nei politika, nukreipta į savitikslių įkaltintų asmenų baudimą ir kontrolę. Tai įrodo ir progresyvią baudžiamąją politiką formuojančios šalys, ypač Skandinavijos valstybės, kuriose recidyvizmo rodikliai mažiausi Europoje². Tačiau intervencinės programos savaime negarantuoja recidyvizmo masto mažėjimo ir kalinių skaičiaus kritimo. Klausimas – kas ir kuriame kontekste veikia efektyviausiai – išlieka atviras ir opus, reikalaujantis empirinių tyrimų ir ekspertinių žinių. Todėl intervencinių programų adaptavimas, akreditavimas, stebėseną ir vertinimas yra neatsiejama programų įgyvendinimo dalis ir kokybės užtikrinimo elementas.

Programų įgyvendinimo kokybė glaudžiai susijusi ir su žmogiškaisiais faktoriais, tokiais kaip santykiai su programą vedančiu personalu, vedėjų motyvacija ir kompetencija. Gyvenimo kokybės įkalinimo įstaigose tyrimuose pabrėžiama, kad nu-

¹ Cullen F. T. The Twelve people who saved Rehabilitation: How the Science of Criminology made a Difference // *Criminology*, 2005, Vol. 43(1), p. 1–42.

² Berger R. A. Kriminalomsorgen: A Look at the World's Most Humane Prison System in Norway, 2016. Prieiga per internetą: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2883512>.

teistieji socialinį, emocinį klimatą vienose įkalinimo įstaigose laiko kur kas geresniu negu kitose, o bausmės sukeliama skausmo intensyvumą matuoja priklausomai nuo įstaigos ir santykių joje. Tai reiškia, kad vienose įkalinimo įstaigose laisvės atėmimo bausmė išgyvenama lengviau, nuteistieji jaučia daugiau supratimo ir empatijos. Kaip pabrėžia Alison Liebling, šiuolaikiniams kalėjimams trūksta humaniškumo, įstaigų darbuotojai linkę išlaikyti socialinę distanciją ir brėžti aiškia ribą, kalinčiuosius įvardydami kitais, svetimais, pavojingais. Empiriniai tyrimai rodo, kad kalinčiųjų ir darbuotojų santykiai, darbuotojų požiūris į nuteistuosius, gebėjimas galios pozicijoje išlikti sąžiningiems ir teisingiems sudaro pagrindą palaikyti orumo bei žmogiškumo atmosferą ir leidžia kurti resocializacijai palankias sąlygas³.

Lietuva, kaip ir kitos ES šalys, įpareigota laikytis 2006 m. Europos Tarybos Ministrų Komiteto patvirtintų Europos kalėjimų taisyklių⁴, numatančių, kad laisvės atėmimo bausmė turi būti vykdoma taip, kad būtų sumažintas įkalinimo poveikis ir pakartotinių nusikaltimų rizika. Tačiau Lietuva, kaip ir kitos posovietinės šalys, susiduria su geopolitiškai ir istoriškai nulemtais iššūkiais. Didžioji dalis Lietuvos įkalinimo įstaigų (išskyrus kai kurių įstaigų renovuotus lokalius sektorius) yra paveldėjusios ir išlaikiusios sovietinių kolonijų materialinę bazę, tai yra bendrabutinio tipo gyvenamuosius kompleksus. Ne tik įkalinimo įstaigų infrastruktūrai, bet ir baudimo kultūrai būdinga stagnacija. Nors pastaruosius keletą metų įkalinimų asmenų skaičius mažėjo, visgi Lietuva išlieka viena iš aukščiausių įkalinimo rodiklių turinčių Europos Sąjungos šalių. 2016 m. vidutinė teismo paskirtos ir realiai atliktos laisvės atėmimo bausmės trukmė pasiekė iki tol nefiksuotas aukštumas⁵. Ilga vidutinė laisvės atėmimo bausmės trukmė ne tik verčia klausti, kokių neigiamų pasekmių gali turėti ilgalaikis įkalinimas, bet ir nerimauti dėl itin komplikuoto ilgas kalinimo bausmes atlikusių asmenų grįžimo į visuomenę. Šiame kontekste socialinės rehabilitacijos kryptys ir funkcijos įgyja ypatingą reikšmę, ne tiek įprasminamos buvimą įkalinimo įstaigoje, kiek mažindamos atotrūkį tarp gyvenimo įstaigoje ir už jos ribų bei siūlydamos būdus ir įrankius sėkmingam grįžimui į visuomenę užtikrinti. Todėl efektyvių socialinės rehabilitacijos priemonių taikymas ir stebėseną galėtų būti daugelio Lietuvos įkalinimo sistemos probleminių sričių sprendimų pagrindas: tiek

³ *Liebling A.* Moral performance, inhuman and degrading treatment and prison pain // *Punishment & Society*, 2011, Vol. 13(5), p. 530–550.

⁴ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos Rec (2006) 2 dėl Europos kalėjimų taisyklių. Prieiga per internetą: <http://www.coe.int/t/dgi/criminallawcoop/Presentation/Documents/European-Prison-Rules_978-92-871-5982-3.pdf>.

⁵ *Sakalauskas G.* (Re)socializaciją skatinantis įkalinimas? // Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje (moksl. red. G. Sakalauskas). Vilnius: Žara, 2017, p. 162–165.

mažinant kalinių skaičių, tiek reformuluojant laisvės atėmimo bausmės tikslus ir darbo su nuteistais kryptis.

Lietuvos mokslininkai⁶, analizavę kalinių asmenų resocializacijos klausimus, pažymi, kad trūksta kokybinio, sisteminio, tęstinio požiūrio į socialinę reabilitaciją. Nors Lietuvos pataisos sistemoje pradėti taikyti vieni pažangiausių rizikos vertinimo instrumentų, leidžiantys tikėtis efektyvaus socialinės reabilitacijos įgyvendinimo, tačiau vis dar trūksta platesnio suinteresuotųjų šalių, pavyzdžiui, teisėjų ar lygtinio paleidimo komisijos narių informavimo ir švietimo apie rizikos vertinimo ypatumus⁷. Sėkmingą resocializaciją gali užtikrinti visas kompleksas sudedamųjų dalių: pradedant socialinės reabilitacijos prioritetizavimu politiniu ir instituciniu lygmeniu, įvairių institucijų įsitraukimu ir bendradarbiavimu; orių gyvenimo sąlygų užtikrinimu; ne vien formaliu, bet kokybišku ir kalinių poreikius atitinkančių įvairių programų įgyvendinimu; profesionalaus ir motyvuoto personalo rengimu ir galiausiai įkalinimo atvėrimu, mažinant nuteistųjų izoliaciją ir atotrūkį nuo išorinio pasaulio⁸. Įgyvendinant išvardytas priemones pagrindinis tikslas turėtų būti ne kakofonija, bet dermė, vadinasi, priemonės turėtų susieti sistemingas nuoseklus ir nenutrūkstamas procesas.

Nors socialinės reabilitacijos priemonių įgyvendinimas Lietuvos įkalinimo įstaigose vis dažniau tampa mokslinių diskusijų objektu, tačiau šioje srityje vis dar stokojama išsamių mokslinių tyrimų. Šiame darbe socialinės reabilitacijos analizė orientuota į korekcinės programos, atsiribojant nuo kitų priemonių, tokių kaip pozityvus užimtumas ar religinės praktikomis paremti užsiėmimai. Taip pat nuošalyje paliekami gyvenimo sąlygų, įkalinimo atvėrimo, pasiruošimo gyvenimui už įkalinimo įstaigos ribų klausimai. Didžiausias dėmesys teikiamas ne nuteistųjų resocializacijai, kuri apima kur kas platesnį veikimo lauką, bendrąją prasmę, bet vienai iš svarbių resocializacijos sudedamųjų dalių – socialinei reabilitacijai ir korekcinėms programoms, jų įgyvendinimo, kokybės, veiksmingumo ir stebėsenos problematikai.

Iš pirmo žvilgsnio analizuojant Kalėjimų departamento ar įkalinimo institucijų

⁶ Žr. *Dermontas J.* Penitencinių įstaigų darbuotojų pedagoginės sąveikos raida (1980–2000 metais) // *Acta paedagogica Vilnensia*, 2001, Nr. 8, p. 163–174; *Dermontas J.* Nuteistųjų socialinė reabilitacija // *Jurisprudencija*, 2004, Nr. 51(43), p. 108–123; *Malinauskaitė A., Uscila R.* Iš laisvės atėmimo vietų grįžusių asmenų socialinės integracijos problema // *Filosofija, Sociologija*, 2010, Vol. 21(4), p. 257–267; *Sakalauskas G.* 2015a, Nr. 2(88), p. 5–53; *Sakalauskas G.*, 2017, p. 159–180; *Žemaitaitytė I., Čiurinskienė D.* Nuteistųjų požiūris į dalyvavimą socialinėse programose kaip resocializacijos galimybę // *Socialinis darbas*, 2004, Nr. 3(2), p. 43–50.

⁷ *Čėsniienė I., Laurinavičius A., Ustinavičiūtė L.* Nusikalstamo elgesio rizikos vertinimas Lietuvoje: esama situacija ir raidos tendencijos // *Kriminologijos studijos*, 2015, Nr. 3, p. 59–81.

⁸ Plačiau žr.: *Sakalauskas G.*, 2015, p. 5–53.

veiklos ataskaitas, galima matyti taikomų programų įvairovę ir nemažą jose dalyvavusių nuteistųjų skaičių, tačiau informacijos apie šių priemonių turinį, įgyvendinimo kokybę, veiksmingumą ir naudą ypač stokojama. Todėl šio tyrimo tikslas – remiantis teisės aktais, teorine literatūra ir tyrimais išanalizuoti laisvės atėmimo vietose taikomas socialinės reabilitacijos priemonės ir atskleisti šių priemonių taikymo probleminius aspektus, pasitelkiant kitų šalių gerosios praktikos pavyzdžius aptarti tinkamiausius probleminių klausimų sprendimo būdus. Studiją sudaro dvi pagrindinės dalys: pirmojoje aptariami teoriniai socialinės reabilitacijos klausimai, šiuolaikinės socialinės reabilitacijos intervencinių programų kryptys; antrojoje išskirti ir aptarti probleminiai socialinės reabilitacijos priemonių taikymo laisvės atėmimo vietose klausimai, analizuojama nusistovėjusi taikomų priemonių sistema (nusikalstamo elgesio rizikos įvertinimas, programų įvairovė, individualaus darbo su nuteistu juo praktika). Studija užbaigiama apibendrintu esamos situacijos apibūdinimu, išryškinant esminius trūkumus, pasiūlant socialinės reabilitacijos priemonių taikymo laisvės atėmimo vietose modelį, suformuluojant rekomendacines gaires.

Metodologija. Studija sumanyta kaip teorinis, o drauge ir žvalgomasis tyrimas, skirtas atskleisti probleminius socialinės reabilitacijos taikymo aspektus bei suformuluoti tolimesnio empirinio tyrimo gaires. Studiją sudarančios dvi pagrindinės dalys paremtos skirtingais metodais. Pirmojoje dalyje naudojama mokslinės literatūros ir antrinių duomenų analizė. Antroji dalis paremta kokybinio tyrimo metodologija, tai yra bandomojo tyrimo metu atlikti keturi pusiau struktūruoti interviu su psichologais, dirbančiais su korekcinėmis programomis ir metodikomis, skirtomis asmenims, atliekantiems laisvės atėmimo bausmę. Pusiau struktūruoti interviu studijoje naudojami apibendrintai, be aiškių nuorodų į konkrečius interviu. Kaip jau minėta, šis darbas nėra skirtas išsamių empirinių duomenų rinkimui, sistemimui ir analizei, tai daugiau apžvalginė, analitinė studija, kuri gali būti laikoma išsamia įžanga į kur kas gilesnį kokybinį socialinės reabilitacijos priemonių taikymo tyrimą.

I. ŠIUOLAIKINĖS RESOCIALIZACIJOS KRYPTYS, INTERVENCINĖS PROGRAMOS, UŽSIENIO ŠALIŲ GEROJI PRAKTIKA

Šiuolaikinės resocializacijos kryptys. Šiuolaikinė laisvės atėmimo bausmė nuteistų asmenų resocializacija neatsiejama nuo efektyvaus intervencinių programų taikymo. Įrodymais grįstos korekcinės programos pradėtos kurti ir įgyvendinti po kelis dešimtmečius trukusio nusivylimo reabilitacijos veiksmingumu. F. Culleno teigimu, dvylika mokslininkų „išgelbėjo“ reabilitacijos vardą po 1974 metais R. Martinsono paskelbto reabilitacijos žlugimo ir įsivyravusios „niekas neveikia“ (angl. *nothing works*) doktrinos. Martinsonas savo atlikto tyrimo išvadose konstatavo, kad elgesio korekcijos programos

neturi teigiamos įtakos užkertant kelią pakartotiniams nusikaltimams, todėl pažeidėjų reabilitavimo ideologija turi užleisti dominuojančią poziciją formuojant baudžiamąją politiką. Tuometinis socialinis kontekstas sudarė palankias sąlygas Martinsono idėjoms, kurios nebuvo paremtos pagrįstais empiriniais įrodymais, išplisti. Martinsono teiginiai pradėti kvestionuoti, kai jo tyrimo duomenys, performuluojant esminius klausimus, pradėti analizuoti iš naujo, tai yra vietoj klausimo – kas efektyvu ir tinkama visiems pažeidėjams – pradėta klausiti, kokie metodai yra tinkamiausi skirtingoms pažeidėjų grupėms ir kokiomis sąlygomis šie metodai yra veiksmingiausi⁹.

Reikšmingą vaidmenį atgaivinant reabilitacijos idėjas suvaidino Kanados mokslininkai (D. A. Andrews'as, J. Bonta), detalizavę rizikos veiksnius ir pradėję ieškoti metodų, kaip šiuos veiksnius suvaldyti bei prisidėti prie pažeidėjų elgesio ir nuostatų kaitos. Tokiu būdu buvo padėti šiuolaikinių korekcinų programų pamatai. Šiandieniam moksliniam ir praktiniam lauke vyrauja polemika tarp kelių pagrindinių resocializacijos krypčių: Rizikos-poreikio-reakcijos modelio (angl. *Risk-Need-Responsivity Model*, sutrump. RNR) ir Gero gyvenimo modelio (angl. *Good Lives Model*, sutrump. GLM). 1990 m. paskelbtame jau minėtų kanadiečių Andrewso, Bontos ir Hoge'o straipsnyje suformuluoti pagrindiniai RNR principai: rizikos vertinimo svarba, dėmesys kriminogeninių poreikių neutralizavimui ir reakcija pritaikant individualiai parinktas programas. Kriminogeniniais poreikiais RNR laiko dinaminis rizikos veiksnys, nulemtus asmeninių savybių ar aplinkos sąlygų, kurie tam tikru momentu atrodo labiau prieinami ar patrauklesni už nekriminalinį elgesį. RNR modelyje išskiriami aštuoni rizikos faktoriai, galintys tapti paskata nusikalsti. Tai yra asocialios nuostatos, aplinka ar asmeninės savybės, asocialus elgesys praeityje, narkotinių medžiagų vartojimas, šeimyninė ar darbinė padėtis, laisvalaikio praleidimo būdai. RNR tikslas – suvaldyti išvardytus rizikos veiksnius pasitelkiant validuotą rizikos veiksnų vertinimą bei kognityvines elgesio korekcijos programas, individualiai pritaikytas nuteistojo poreikiams atsižvelgiant į jo asmenybę, motyvaciją, gebėjimus, įgūdžius ar kitas aplinkybes¹⁰.

Tačiau RNR kritikuojama dėl susitelkimo į kriminogeninius poreikius skiriant per mažai dėmesio bendražmogiškiems, kurie suteikia pasitenkinimą, pilnatvės jausmą ir kartu tampa paskata nenusikalsti. Būtent bendrų poreikių tenkinimą kaip pagrindinę nusikaltimų užkardymo priemonę pabrėžia Gero gyvenimo modelio (GLM) paradigma. GLM tikslas – didinti geresnės gyvenimo kokybės prieinamumą, skatinant gerovės siekti nenusikalstamomis priemonėmis. Žmonės nusikalsta dėl to, kad jiems trūksta įgūdžių realizuoti visuomenėje priimtinius tikslus teisėtai

⁹ Cullen F. T., 2005, p. 10.

¹⁰ Andrews D. A., Bonta J., Wormit J. S. The Risk-Need-Responsivity (RNR) Model. Does Adding the Good Lives Model Contribute to Effective Crime Prevention? // *Criminal Justice and Behavior*, 2011, Vo. 7(38), p. 738.

būdais, todėl reabilitacijos tikslas – lavinti gebėjimus, reikalingus bendražmogiškiems poreikiams įgyvendinti. Šios paradigmos šalininkai teigia, kad tokių poreikių kaip sveikata, žinios, pasisekimas darbe, laisvalaikis, vidinė ramybė, draugystė ir santykiai, bendruomeniškumas, laimė, kūryba, savivertės ir nepriklausomybės jausmų užtikrinimas – būtinos reabilitacijos sąlygos¹¹.

Gero gyvenimo modelio šalininkai teigia, kad GLM – pozityvi, atkuriamuoju teisingumu ir stiprybių pabrėžimu paremta RNR alternatyva¹². Todėl ir vertinimo metodai paremti atviru interviu, kurio metu siekiama įsigilinti į nuteistojo problemas, kriminogeninius veiksnius, stiprybes, gyvenimo tikslus ir prioritetus, aptariant, kokios naudos iš tiesų jis gauna iš nusikalstamos veiklos. Tokiu būdu nustatomos nuteistojo gero gyvenimo vizijos sudedamosios dalys ir į ateitį orientuoti nenusikalstami siekiai, kurie apibrėžiami ir nuteistojo reabilitacijos plane. GLM bando išlaikyti rizikos veiksmų ir jų matavimo svarbą, tačiau kartu motyvuoti ir įtikinti nuteistuosius, kad geresnio gyvenimo siekis gali būti įgyvendinamas nekriminalinėmis priemonėmis, lavinant tam reikalingus įgūdžius ir ugdant esamas stiprybes. GLM požiūriu reabilitacijos tikslas – suteikti nuteistiesiems priemones, kurias pasitelkdami jie galės realizuoti savo norus nekriminaliniais būdais, būtent toks tikslas turi tapti pagrindiniu asmenybės kaitos motyvu¹³.

Žinoma, ir vienas, ir kitas modelis sulaukia kritikos. RNR pirmiausia, kaip ir minėta, dėl to, kad koncentruojasi į rizikos veiksnius ir jų valdymą, mato individus bendros rizikos kontekste ir menkai atsižvelgia į individualius jų poreikius. O GLM todėl, kad akcentuoja pirminių individualių poreikių patenkinimo svarbą. GLM kritikai klausia, ar individualių poreikių išskėlimas nesumažina bendrų socialinių normų reikšmės ir ar šių poreikių tenkinimas neskatina individų tapti laimingais, tačiau pavojingais visuomenei? Taip pat pabrėžia, kad kriminogeninių poreikių sumažinimas veda prie individualios gerovės, tačiau individuali gerovė savaime neužtikrina kriminogeninių poreikių silpnėjimo¹⁴.

Kritikos sulaukia ir vertinimo, darbo su klientais metodikos. Nors validuotas, empiriškai pagrįstas vertinimas laikomas RNR modelio stiprybe, tačiau tuo pat metu toks vertinimas neretai tampa masinis, mechaniškas, jame, GLM šalininkų teigimu, pritrūksta vietos empatiškam nuteistųjų ir pataisos darbuotojų santykiui,

¹¹ *Ward T., Yates P. M., Willis G. M.* The Good Lives Model and the Risk Need Responsivity model. A Critical Response to Andrews, Bonta and Wormith // *Criminal Justice and Behavior*, 2012, Vo. 1(39), p. 95–97.

¹² *Andrews D. A., Bonta J., Wormit J. S.*, 2011, p. 736.

¹³ *Ward T., Yates P. M., Willis G. M.*, 2012, p. 94–110.

¹⁴ *Andrews D. A., Bonta J., Wormit J. S.*, 2011, p. 740–741.

tampa sudėtinga nuteistuosius įtraukti ir motyvuoti. Pažeidėjų motyvacija – vienas iš problemiškesnių RNR klausimų, kadangi į juos žvelgiama kaip į potencialius rizikos šaltinius, todėl juos sudėtingiau įtikinti rizikos veiksmų šalinimo nauda¹⁵. Kita vertus, RNR atstovai teigia, kad ši problema turi būti išspręsta motyvuojant darbuotojus kurti pozityvius santykius, taip pat siūlant klientams susipažinti su vertinimo rezultatais, aptariant probleminius klausimus, pažymint stiprybes ir keitimosi galimybes¹⁶.

Motyvacijos galimybės GLM modelyje laikomos šio modelio privalumu ir siekiu, padedančiu įtraukti pažeidėjus ir uždegti jų norą keistis nuo pat pirmų darbuotojų ir klientų interakcijų. Aiškiai suformuluota prosocialaus elgesio daugialypė nauda – vienas svarbiausių motyvavimo elementų. Nuteistasis šioje paradigmoje matomas kaip aktyvus dalyvis, galintis įvertinti nekriminalinio elgesio vertę, darbuotojų padedamas formuluoti visuomenei ir jam pačiam priimtinius siekius. GLM atveju reabilitacijos sėkmė priklauso ir nuo darbuotojų ir pažeidėjų užmegzto santykio, individualaus atvejo vadybos¹⁷. Tačiau toks daugiau individualiu matymu grįstas, griežta struktūra nepasižymintis vertinimas kritikuojamas RNR paradigmos, abejojant dėl jo patikimumo¹⁸. Kita vertus, GLM atstovai atsakydami į kritiką pabrėžia, kad ne tik motyvacinis interviu ar individualaus atvejo analizė, bet ir validuoti vertinimo instrumentai – neatskiriama GLM metodikos dalis¹⁹.

Analizuojant abu modelius, tampa akivaizdu, kad abu jie turi daugiau panašumų nei skirtumų. Net ir patys modelių autoriai polemizuodami pripažįsta, kad pabrėžiant skirtumus nederėtų ignoruoti klausimų, dėl kurių abiejų modelių nuomonės sutampa. GLM neneigia rizikos veiksmų svarbos, o RNR įtraukia nekriminalinius veiksmus²⁰. Nors atrodytų, kad abi paradigmos paremtos skirtingomis nuteistųjų resocializacijos kryptimis, tačiau šiandieninės modelių versijos inkorporuoja viena kitos idėjų. Natūralu, kad modeliai atsinaujina idėjiškai, konceptualiai bei yra papildomi naujausiais empiriniais duomenimis²¹. Įvairius modelių elementus perima skirtingos šalys, teikdamos prioritetą vienai kryptčiai arba bandydamos jas derinti.

¹⁵ Ward T., Maruna Sh., 2007, p. 81–83.

¹⁶ Andrews D. A., Bonta J., Wormit J. S., 2011, p. 742–743.

¹⁷ Ward T., Yates P. M., Willis G. M., 2012, p. 106–107.

¹⁸ Andrews D. A., Bonta J., Wormit J. S., 2011, p. 741.

¹⁹ Ward T., Yates P. M., Willis G. M., 2012, p. 103.

²⁰ Ten pat, p. 94–110.

²¹ Wormith S. M., Althouse R., Simpson M., Reitzel L. R., Fagan T. J., Morgan R. D. The Rehabilitation and Reintegration of Offenders: The Current Landscape and Some Future Directions for Correctional Psychology // Criminal Justice and Behavior, 2007, Vol. 7(34), p. 879–892.

GLM elementai šiuo metu dominuoja Švedijoje, Norvegijoje, Naujojoje Zelandijoje, Kanadoje ir kt. Lietuvoje, kai kurių mokslininkų nuomone, vyruoja RNR modelis, bet aptinkama ir GLM požymių²².

Elgesio korekcijos programos ir jų įvairovė. Kaip jau minėta, reabilitacijos krizė buvo įveikta performuluojant pagrindinį jos šūkį „niekas neveikia“ į klausimą, kokios priemonės skirtingose grupėse veikia sėkmingiausiai. Reabilitacijos krizės įveika pareikalavo gausybės įrodymais grįstų, moksliniais ir empiriniais argumentais paremtų intervencinių programų veiksmingumo tyrimų. Tokiems tyrimams atlikti pradėta naudoti sisteminė analizė, leidusi palyginti ir išmatuoti skirtingų studijų duomenis ir efektyvumą, kuris pradėtas matuoti lyginant dviejų pažeidėjų grupių – dalyvavusiųjų ir nedalyvavusiųjų intervencinėse programose – pakartotinio nusikalstamumo dažnį²³. Būtent šiuo laikotarpiu anglosaksiškose šalyse (Kanadoje, Didžiojoje Britanijoje, Šiaurės Amerikoje, taip pat Australijoje ir Naujojoje Zelandijoje) buvo padėti šiuolaikinių reabilitacijos praktikų ir korekcinų programų pamatai. Intervencinių programų pirmtaku laikomas jau aptartas RNR modelis. Jo autoriai bandė suformuluoti pagrindinius veiksmingos reabilitacijos principus, kuriais buvo teigiama, kad efektyviausiai riziką ir poreikius atliepia kognityvinės elgesio ar socialinio mokymosi programos, pritaikytos kiekvienam pažeidėjui atsižvelgiant į jo mokymosi gebėjimus ir individualias charakteristikas. Viena efektyviausių, gausybės tyrimų duomenimis, laikoma kognityvinė elgesio terapija (angl. *Cognitive-Behavioral therapy*, sutrump. CBT)²⁴. Ši terapija paremta nuostata, kad kognityvinės disfunkcijos yra įgytos, ne įgimtos, todėl CBT gali pozityviai paveikti pažeidėjų mąstymą. Pažeidėjai mokomi suprasti ir keisti mąstymo, kuris veda prie nusikalstamo elgesio, modelius. Pagrindiniai CBT programų elementai yra kriminalinio elgesio rizikos identifikavimas, antisocialaus elgesio ir mąstymo keitimas socialiu bei kognityvinių ir socialinių įgūdžių lavinimas²⁵. CBT padeda pažeidėjams suvokti savo elgesio priežastis ir pasekmes bei ištaisyti jas keičiant kriminalinį elgesį ir mąstymą, moko iškilusius sunkumus spręsti

²² Žilinskienė L., Tumilaitė R. Resocializacijos modeliai ir jų taikymas // Sociologija. Mintis ir veiksmas, 2011, Vol. 2(29), p. 285–313.

²³ Hollin C. R., Palmer E. J. *Offending Behaviour Programmes. Development, Application, and Controversies*. West Sussex: John Wiley & Sons Ltd, 2006, p. 3–4.

²⁴ Plačiau žr.: Hollin C. R., Palmer E. J., 2006; Landenberger N. A., Lipsey M. W. The positive effects of cognitive-behavioral programs for offenders: A meta-analysis of factors associated with effective treatment // *Journal of Experimental Criminology*, 2005, No. 1, p. 451–476; Lipsey M. W., Cullen F. T. The Effectiveness of Correctional Rehabilitation: A Review of Systematic Review // *The Annual Review of Law and Social Science*, 2007, No. 3, p. 297–320.

²⁵ Vaske J., Galyen K., Cullen T. F. Toward a Biosocial Theory of offender rehabilitation: Why does cognitive-behavioral therapy work? // *Journal of Criminal Justice*, 2011, No. 39, p. 91.

socialiai priimtinais būdais. Įgyvendinus pagrindinius CBT uždavinius, programa gali būti praplečiama ir kitomis būtinomis intervencijomis, tokiomis kaip psichinio valdymo, priklausomybių gydymo ar tarpusavio problemų sprendimo ir t. t.²⁶

Pirmas žingsnis keičiant asmenybę yra savęs stebėjimas ir rizikingų, ydingų mąstymo bei elgesio procesų pažinimas. Toliau asmenybės kaitos siekiama naudojant įvairias terapines technikas, tokias kaip vaidmenų, modeliavimo, grįžtamojo ryšio, konsultavimo²⁷. Tam, kad intervencinės programos būtų efektyvios, būtinos tam tikros sąlygos, užtikrinančios programos kokybę. Pirmiausia programa turi būti paremta psichologine nusikalstamo elgesio teorija, orientuota į asmenybės kaitos ir mokymosi procesus. Rizikos veiksniai ir validuotas jų vertinimas turi tapti atspirties tašku parenkant ir įgyvendinant korekcines programas, kurios turi būti pritaikytos atsižvelgiant ne tik į rizikos laipsnį, bet ir į individualias pažeidėjų galimybes, mokymosi įgūdžius, demografines charakteristikas. Programų efektyvumą užtikrina aiškiai suformuluotas tikslas, uždaviniai ir struktūra, palankus teisinis reguliavimas, institucinis palaikymas, profesionaliai apmokyti ir motyvuoti darbuotojai, bendruomenės įsitraukimas. Galiausiai efektyvumas neatsiejamas nuo nuoseklių stebėjimo ir vertinimo procedūrų²⁸.

Kaip jau minėta, RNR modeliui paremtos korekcinės programos atnaujinamos pabrėžiant GLM modelio elementus. Tradiciniškai laikoma CBT, paremta rizikos vertinimu, sutvirtinama stiprybių išryškėjimą akcentuojančiu požiūriu. Laikant, kad RNR modeliui trūksta pozityvumo ir motyvavimo galimybių, panaudojamos GLM įžvalgos, pavyzdžiui, rizikos veiksniai įvardijami kliuviniais įgyvendinant gero, visaverčio gyvenimo ir pasitenkinimo juo siekį. Pavyzdžiui, vykdamas CBT programų atnaujinimą Naujojoje Zelandijoje ar Australijoje pradėta taikyti dialektinė elgesio terapija, kurios tikslas – įtraukti pozityvius psichologinius veiksnius, tokius kaip sielvarto toleravimas, emocinis saviregulavimas, dėmesys esamai situacijai ir momentui. Vadinasi, negatyvų atspalvį turintis rizikos vertinimas papildomas motyvaciją žadinančiais elementais, tokiais kaip stiprybių išryškėjimas, susitaikymas su esama situacija ir jos priėmimas, visaverčio gyvenimo vizija ir jos įgyvendinimas²⁹.

Visgi galutinis visų intervencinių programų tikslas ir efektyvumo matmuo yra recidyvizmo mažinimas, tačiau jo apibrėžimui trūksta nuoseklumo ir detalumo.

²⁶ Plačiau žr.: *Lipsey M. W., Landenberger N. A., Wilson J. S.* Effects of cognitive-behavioral programs for criminal offenders. *Campbell Systematic Reviews*. 2007; *Lizama J., Matthews V., Reyes S.* What Works? Short-Term, In-Custody Treatment Programs, California State University Fullerton, 2014.

²⁷ *Lipsey M. W., Cullen F. T.*, 2007, p. 310.

²⁸ *Lipsey M. W., Landenberger N. A., Wilson J. S.*, 2007.

²⁹ Plačiau žr.: Strategy, Policy and Planning Department of Corrections New Zealand. What works Now? A review and update of research evidence relevant to offender rehabilitation practices within the Department of Corrections, 2009, p. 38.

Daugelis studijų recidyvizmą apibrėžia kaip pakartotinį nusikaltimą, už kurį nu- teistasis kalėjo paskutinį kartą ir per tam tikrą laiko tarpą įvykdė pakartotinai. Tokiuose tyrimuose atliekant metaanalizę konstatuojamas recidyvizmo laipsnis ir nustatomas programos efektyvumas. Pavyzdžiui, Amerikoje per 35 metus vykdytų 300 programų tyrimas atskleidė, kad CBT programos padeda sumažinti recidyvizmą 8 %³⁰. Dar kelių kokybiškai atliktų metaanalizių rezultatai konstatavo 20–30 % procentų efektyvumą mažinant recidyvizmo riziką³¹. Panašiai įvertintas ir UK atliktas 667 programų dalyvių tyrimas, po dvejų metų pakartotinai įkalinti 32 % programų dalyvių ir 54 % kontrolinės grupės tiriamųjų³². Moksliniai tyrimai rodo, kad efektyviausios intervencijos, keičiančios kriminalinį elgesį, yra tos, kurių efektyvumas, priklausomai nuo nusikaltimo pobūdžio, teisės pažeidėjo amžiaus ar kitų veiksnių, svyruoja nuo 46 % probacijoje iki 30 % įkalinimo įstaigose³³. Skirtingų intervencijų, prisidedančių prie kriminalinio elgesio kaitos, efektyvumas palyginamas 1 lentelėje.

1 lentelė. Intervencijų jauniems teisės pažeidėjams metaanalizė³⁴

Intervencijos	Efektymo koreliacijos koeficientas
Kognityvinės elgesio programos	0,44
Socialinių įgūdžių ugdymas	0,42
Bendradarbiavimas tarp įvairių priežiūros įstaigų	0,29
Būstas	0,24
Individualūs pokalbiai	0,19
Susilaikymas nuo narkotikų	0,14
Užimtumas	0,13
Pokalbiai grupėse	0,10
Pokalbių grupės su vadovu	0,03
Užsiėmimai gryname ore, sporto renginiai ir pan.	0,01

³⁰ Wormith S. M., Althouse R., Simpson M., Reitzel L. R., Fagan T. J., Morgan R. D., 2007, p. 880.

³¹ Landenberger N. A., Lipsey M. W., 2005, p. 451–476.

³² Berman A. H. The Reasoning and Rehabilitation Program: Assessing Short- and Long-Term Outcomes Among Male Swedish Prisoners // Journal of Offender Rehabilitation, 2004, Vol. 40(1/2), p. 87.

³³ Plačiau žr.: Robinson D., Porporino F. J. Programming in cognitive skills: the reasoning and rehabilitation programme // Hollin C. R. (Eds.) Handbook of offender assessment and treatment. Chichester: Wiley, 2001, p. 179–193; McGuire J. A review of effective interventions for reducing aggression and violence // Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences, 2008, Vol. 363(1503), p. 2577–2597.

³⁴ Plačiau žr.: Lipsey M. W., Wilson D. B. Effective intervention for serious juvenile offenders: A synthesis of research // Loeber R., Farrington D. P. (Eds.) Serious & Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions. Thousand Oaks, Calif: Sage Publications, 1998, p. 313–345.

2000 metais M. W. Lipsey, D. B. Wilson'as, L. Cothorn'as, atlikę 117 jaunuolių teisės pažeidėjų socialinės reabilitacijos tyrimų metaanalizę, nustatė, kad efektyviausios intervencijos yra individualus konsultavimas, tarpasmeninių įgūdžių ugdymo programos ir kognityvinės elgesio programos, visiškai neefektyvios intervencijos – atgrasymo programos, profesinės programos, užsiėmimai gryname ore ir pan.³⁵ Tyrimai, analizuojantys įgūdžių lavinimą kaip resocializacijos priemonę, taip pat parodė, jog didžiausią poveikį mažinant recidyvo lygį turi kognityvinių – elgesio įgūdžių lavinimas (26 %) bei elgesio kontraktų sudarymas (22 %), tuo tarpu mokymosi (10 %) ar darbiniai (6 %) įgūdžiai pakartotinio nusikalstamo elgesio prevencijai yra mažiau reikšmingi³⁶. Todėl šiuolaikinėse baudžiamosiose sistemose (pavyzdžiui, Naujosios Zelandijos), orientuotose į korekcinį darbą ir nuteistųjų resocializaciją, akcentuojama, kad nors pozityvus užimtumas yra viena plačiausiai visame pasaulyje taikomų priemonių, visgi mažinant recidyvizmą jis nevaicina lemiamo vaidmens. Pozityvus užimtumas, profesinis lavinimas ar švietimas savaime negarantuoja mąstymo, kriminalinių nuostatų kaitos ar socialinių įgūdžių ugdymo. Pozityvus užimtumas – greičiau papildoma, neretai ir būtina socialinės reabilitacijos sąlyga. Visgi laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų pataisos procese pagrindinis elementas yra korekcinės programos, atliekančios motyvavimo, mąstymo kaitos ir įgūdžių lavinimo ir taikymo funkcijas, todėl būtent pastarosios ir turėtų būti prioritetizuojamos³⁷.

Vertinant intervencijų efektyvumą svarbu pažymėti, kad vienos ar kitos intervencijos taikymas dar negarantuoja sėkmės, o jos recidyvizmo rodikliai gali būti veikiami įvairių tyrimo duomenų rinkimo būdų, nulemti skirtingos pakartotinio nusikalstamumo stebėjimo trukmės. Apibendrinant daugelį mokslinių tyrimų galima teigti, kad socialinės reabilitacijos sėkmę lemia individualizuotas intervencijų kompleksas, atliepantis teisės pažeidėjo poreikius, konstruktyvus teisės pažeidėjo ir reabilitaciją vykdančio specialisto tarpusavio santykis ir svarbiausia – teisės pažeidėjo motyvacija. Programų efektyvumas – tai ne vien pakartotinio nusikalstamumo tyrimas, kuriam daugelyje metaanalizių tenka pagrindinis dėmesys. Kur kas mažiau studijų susitelkia

³⁵ Lipsey M. W., Wilson D. B., Cothorn L. Effective Intervention for Serious juvenile Offenders. Juvenile Justice Bulletin. Office of Justice programs. Washington, 2000, p. 5. Prieiga per internetą: <<http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/181201.pdf>>.

³⁶ Plačiau žr.: Lipsey M. W., Howell J. C., Kelly M. R., Chapman G., Carver D. Improving the Effectiveness of Juvenile Justice Programs: A New Perspective on Evidence-Based Practice, Georgetown University, Center for Juvenile Justice Reform, 2010; Harris Ph. W., Lockwood B., Mengers L., Stoodley B. H. Measuring Recidivism in Juvenile Corrections // Journal of Juvenile Justice, 2011, Vol. 1(1), p. 1–17.

³⁷ Plačiau žr.: Strategy, Policy and Planning Department of Corrections New Zealand. What works Now? A review and update of research evidence relevant to offender rehabilitation practices within the Department of Corrections, 2009.

į detalesnę analizę ir bando atsakyti į klausimus, kokie intervencijų elementai yra veiksmingiausi tam tikroje nuteistųjų grupėje arba kokie įgūdžiai, ne tik susiję su recidyvizmo kontrole, skirtingose programose lavinami sėkmingiausiai?³⁸

Įvairių CBT programų pasirinkimas ir taikymas priklauso nuo skirtingų šalių nacionalinių kontekstų. Remiantis skirtingų tyrimų³⁹ duomenimis, išskiriamos efektyviausios ir plačiausiai naudojamos CBT programos: „Motyvavimas ir reabilitacija“ (angl. *Reasoning and Rehabilitation*), „Moralinio atkūrimo terapija“ (angl. *Moral Reconation Therapy*), „Noras keistis“ (angl. *Thinking for Change*), „Agresijos valdymo“ (angl. *Aggression Replacment Training*).

„Motyvavimas ir reabilitacija“ – pirmoji įrodymais grįsta, struktūruota programa, skirta pakartotinio nusikalstamumo rizikai mažinti. Jos tikslas – modifikuoti ir suvaldyti impulsyvų, egocentrišką, nelogišką, spontanišką pažeidėjų elgesį ir išmokyti juos mąstyti, vertinti prieš pasielgiant neapgalvotai, taip pat numatyti savo elgesio pasekmes, poveikį kitiems žmonėms, galiausiai rasti alternatyvų kriminaliniam elgesiui⁴⁰. Ši programa skirta lavinti refleksyvų, ne reaktyvų mąstymą, įtraukiant pažeidėjų savikontrolės, problemų sprendimo, kritinio mąstymo, požiūrio kaitos klausimus. Terapijoje naudojamos vaidmenų, modeliavimo, repetavimo, kognityvinių pratimų technikos leidžia intensyviai mokytis ir praktikuoti naujų įgūdžių kasdieniame gyvenime pritaikymą. Vesti šios programos užsiėmimus gali ne tik profesionalūs terapeutai, bet ir apmokytas įkalinimo įstaigų ar probacijos tarnybų personalas. Programoje akcentuojama sesijų vaizdo stebėseną tam, kad darbuotojams būtų teikiamas grįžtamasis ryšys, tokiu būdu užtikrinamas programos vientisumas ir kokybė. Ši programa naudojama daugybėje šalių ir progresyvių jurisdikcijų: Kandoje, Skandinavijoje, Australijoje ir Naujojoje Zelandijoje, Vokietijoje, Anglijoje ir Velse, Škotijoje, Šiaurės Amerikoje, Ispanijoje⁴¹.

Kita plačiai naudojama intervencija – „Moralinio atkūrimo terapija“, kurios metu pažeidėjai turi įveikti tam tikrus moralinio vystymosi etapus, padedančius rekonstruoti moralinį sąmoningumą. Programa pasižymi aiškiai struktūruotu formatu, kuris aprašytas programos vadove, joje naudojamos grupinių užsiėmimų technikos. Šios terapijos siekis – kelti pažeidėjų moralinio sąmoningumo lygį, lavinant pažeidėjų socialinius, elgesio, kognityvinius įgūdžius.

Dar vienoje „Noro keistis“ programoje per grupinius užsiėmimus mokoma mąstant kontroliuoti elgesį, suprasti ir atliepti savo ir kitų jausmus, ieškoma problemų spren-

³⁸ Landenberger N. A., Lipsey M. W., 2005, p. 451–476.

³⁹ Plačiau žr.: Hollin C. R., Palmer E. J., 2006; Lipsey M. W., Landenberger N. A., Wilson J. S., 2007.

⁴⁰ Žr. Lipsey M. W., Landenberger N. A., Wilson J. S., 2007.

⁴¹ Žr. Hollin C. R., Palmer E. J., 2006.

mo būdų. Kaip ir kitose programose per grupinius užsiėmimus ir pasitelkę vaidmenų technikas pažeidėjai lavina socialinius, problemų sprendimo įgūdžius, pereina kognityvinius savęs kaitos procesus⁴². Ir tai tik nedidelė dalis bendrų programų, paremtų kognityvine elgesio terapija. Intervencinių programų pasirinkimas priklauso nuo skirtingų šalių nacionalinių kontekstų ir baudžiamosios politikos. Minėtos plačiausiai naudojamos programos adaptuojamos ar kiek pakoreguojamos, kad atlieptų tam tikros šalies poreikius. Pavyzdžiui, Anglijoje ir Velse akredituotos programos, susijusios su bendrųjų kognityvinių įgūdžių ugdymu, tokios kaip „Mąstymo įgūdžių stiprinimas“ (angl. *Enhanced Thinking Skills*) ar „Pirma pagalvok“ (angl. *Think First*), yra sudarytos aptartos „Motyvavimo ir reabilitacijos“ programos pagrindu⁴³, Danijoje, Norvegijoje, Švedijoje ir Suomijoje nuo dešimtojo dešimtmečio vidurio naudojamas šios programos atitikmuo pavadinimu „Kognityviniai įgūdžiai“. Programos efektyvumo tyrimas Švedijoje parodė prosocialius pažeidėjų, dalyvavusių kognityvinių įgūdžių programoje, pokyčius, tokius kaip impulsyvumo ir azartiškumo mažėjimas, požiūrio į teisėsaugos institucijų darbuotojus kaita, taip pat jų rizika nusikalsti pakartotinai per trejus metus sumažėjo 25 %, lyginant juos su nedalyvavusiais ar nebaigusiais programos⁴⁴.

Derėtų pažymėti, kad už bendras CBT programas ne mažiau svarbios specializuotos, pavyzdžiui, atkryčio programos (angl. *Relapse prevention approaches*), skirtos priklausomybėms gydyti. Priklausomybių nuo narkotinių medžiagų gydymo poreikis vienas iš didžiausių tarp nuteistųjų, o viena populiariausių pagalbos įkalnimo įstaigose formų – terapinės bendruomenės (angl. *therapeutic community*) ypač veiksmingos tiems, kurie bausmę atlieka už nusikaltimus, susijusius su priklausomybių nulemtais pažeidimais⁴⁵.

Prie specializuotų priskiriamos programos, kuriose mokoma agresijos valdymo mechanizmų, t. y. teisės pažeidėjai mokomi identifikuoti ir valdyti mąstymo procesus, provokuojančius agresiją. Taip pat programos, skirtos bausmę atliekantiems už seksualinius nusikaltimus. Viena pirmųjų tokių programų (angl. *Sex Offender Treatment Programme*) buvo sukurta Anglijoje ir Velse 1990-aisiais. Šiandien šią programą sudaro visas paketas skirtingų programos variacijų, parenkamų pagal individualius pažeidėjų poreikius⁴⁶.

⁴² Plačiau žr.: *Lizama J., Matthews V., Reyes S.*, 2014.

⁴³ Žr. *Hollin C. R., Palmer E. J.*, 2006.

⁴⁴ *Berman A. H.* The Reasoning and Rehabilitation Program: Assessing Short- and Long-Term Outcomes Among Male Swedish Prisoners // *Journal of Offender Rehabilitation*, 2004, Vol. 40(1/2), p. 85–103.

⁴⁵ *Wormith S. M., Althouse R., Simpson M., Reitzel L. R., Fagan T. J., Morgan R. D.*, 2007, p. 882–883.

⁴⁶ Žr. *Hollin C. R., Palmer E. J.*, 2006.

Nors aptarta kognityvinė elgesio terapija ir jos pagrindu sudarytos programos ir laikomos efektyviausiomis intervencijomis keičiant kriminalinį elgesį, tačiau teisės pažeidėjų socialinė rehabilitacija neatsiejama ir nuo kitų jos sėkmę užtikrinančių komponentų – pagalbos sprendžiant įsidarbinimo, profesinio lavinimo, apgyvendinimo, psichikos sveikatos klausimus. Tik holistinis požiūris, apimantis įvairias pagalbos formas bei atliepantis dinaminių rizikos veiksnių įvairovę, gali užtikrinti sėkmingą resocializaciją. Taip pat taikant šiuolaikines specializuotas korekcines programas galima pastebėti tendencijas orientuotis daugiau į minėto GLM modelio kryptį, t. y. mokant pykčio valdymo įgūdžių susitelkiama ne vien į pykčio atpažinimą, valdymo mechanizmus ir jų pritaikymą, bet į priežasčių identifikavimą ir kompleksinę jų analizę. Pavyzdžiui, kalbant apie smurtą šeimoje, orientuojamasi ne tik į nesmurtinio elgesio modelių lavinimą, bet ir egalitarinio šeimos modelio pažinimo, patriarchalinių santykių dekonstravimo svarbą.

Apibendrinant svarbu pažymėti, kad intervencijų efektyvumas neatsiejamas nuo jų integralumo, tai reiškia, kad korekcinės programos turi būti įgyvendinamos taip, kaip yra numatyta programoje. Integralumas glaudžiai susijęs su personalu, kuris įgyvendina programą. Tačiau intervencijų rezultatai priklauso ne vien nuo personalo profesionalumo, bet ir nuo supervizijų kokybės, užmegzto tarpusavio santykio, taip pat nuo individualaus pažeidėjo atvejo vadybos, tarpinstitucinio bendradarbiavimo, įvairių sektorių, paslaugų teikėjų ir bendruomenės įsitraukimo. Todėl intervencijos turi papildyti viena kitą, būti daugialypės ir sudėtinės tam, kad rezonuotų dinaminių kriminalinių veiksnių įvairovę⁴⁷.

Neretai prastas intervencinių programų įgyvendinimas pateisinamas finansinių ir žmogiškųjų resursų trūkumu, nepakankamu personalo profesionalumu, motyvacijos ir empatijos trūkumu. Todėl didesnis dėmesys turi būti teikiamas ne pačių programų turinio variacijoms, bet kokybiškam programos įgyvendinimui, mokant, konsultuojant bei motyvuojant programos įgyvendintojus, užtikrinant aktyvų dalyvių įsitraukimą, kontroliuojant dalyvių pasitraukimo iš programų skaičių⁴⁸. Programų efektyvumo klausimas neatsiejamas ir nuo efektyvumo matavimo įrankių ir kriterijų.

Programų akreditavimas ir vertinimas. Intervencinių programų kokybės užtikrinimo siekis bei naujų programų kūrimo poreikis suponavo ir standartizuotų, išstobulintų ir formalių vertinimo ir akreditavimo kriterijų suformulavimo svarbą. Pirmasis programų akreditavimo mechanizmo kūrimas buvo inicijuotas Anglijos ir Velso kalėjimų sistemos užsakymu. Nedidelė grupelė mokslininkų ir praktikų ne tik suformulavo akreditavimo kriterijus, bet ir peraugo į nepriklausomą įkalinimo

⁴⁷ Plačiau žr. Ministry of Justice UK. Transforming Rehabilitation: a summary of evidence on reducing reoffending. Ministry of Justice Analytical Series, 2013.

⁴⁸ Landenberger N. A., Lipsey M. W., 2005, p. 451–476.

sistemos korekcinių paslaugų akreditavimo organą (angl. *Correctional Services Accreditation Panel*), kurio tikslas – įvertinti naujų programų galimybes, audituoti esamų programų veikimą ir rezultatus, atlikti kasmetinius vertinimus ir teikti rekomendacijas, patarti personalo mokymo ir jų darbo kokybės klausimais. Šiandien programos akredituojamos vadovaujantis nusistovėjusiais vertinimo kriterijais ir reikalavimais. Programos turi būti: paremtos aiškiu teoriniu kaitos modeliu ir empiriškai pagrįstais metodais; atliepančios dinaminių rizikos veiksnių įvairovę ir kitimą; paremtos aiškiais pažeidėjų atrankos kriterijais; orientuotos į įgūdžių lavinimą bei mokymąsi; atitinkančios trukmės ir intensyvumo reikalavimus, nulemtus pažeidėjų rizikos laipsnio; skiriančios didelį dėmesį motyvavimui ir skatinančios aktyvų dalyvavimą, užtikrinančios integralumą ir suteikiančios personalui grįžtamąjį ryšį, įsiliejančios į bendrą nuteistojo bausmės atlikimo ir reintegracijos planą; numatančios aiškias efektyvumo įvertinimo procedūras⁴⁹.

Apibendrinant svarbu pažymėti, kad ne tiek svarbu, kokia programa, ar tai būtų viena iš plačiausiai naudojamų, ar adaptuota ir pakoreguota versija, ar sukurta nacionaliniu lygmeniu, kur kas svarbiau, kaip ši programa įgyvendinama. Mechaniskai ir rutiniškai įgyvendinamų programų, orientuotų į dalyvių skaičių, recidyvizmo rizika kur kas didesnė nei tų, kuriose susitelkiama į struktūruotą, nuoseklų ir pavyzdinę programos įgyvendinimą. Ne programos pavadinimas ir forma tokie svarbūs, kaip programos vykdytojų motyvacija ir profesionalumas. Taip pat holistinis požiūris neapsisotiant ties vienos rūšies intervencija ar pagalba, individualaus atvejo vadyba, tarpinstitucinis bendradarbiavimas, programos tąsa, bendruomenės įtrauktis – nebūtinai tiesiogiai, bet reikšmingai prisideda prie programų efektyvumo. Taigi tyrimai⁵⁰ rodo, kad būtent programos įgyvendinimo kokybė – reikšmingas recidyvizmo mažinimo rodiklis. Tad didžiuoties pačios geriausios programos įgyvendinimu nepakanka, svarbu programą paversti nors ir nedidelio masto, tačiau į rezultatą orientuota, kokybišką pagalbą teikiančia intervencija.

Socialinė reabilitacija Šiaurės šalyse. Ne tik intervencinių programų kiekis ar kokybė sąlygoja sėkmingą resocializacijos priemonių įgyvendinimą. Skandinavijos šalių pavyzdys rodo, koks svarbus visas priemonių kompleksas, palaikomas baudžiamosios politikos formuotojų, šią politiką įgyvendinančių institucijų bei visuomenės. Šiaurės šalių (Danijos, Islandijos, Norvegijos, Suomijos, Švedijos) įkalinimo sistemos laikomos išimtinėmis (angl. *exceptional*) lyginant jas su kitų šalių baudžiamosiomis politikomis, kadangi joms būdingas itin humaniškas požiūris, o laisvės atėmimo bausmės vykdymas yra viena sudedamųjų gerovės valstybės dalių. Todėl ši išimtinė sistema, kuri neretai pristatoma kaip pavyzdinė, reikalauja atskiros dėmesio ir aptarimo.

⁴⁹ Hollin C. R., Palmer E. J., 2006, p. 12–13.

⁵⁰ Plačiau žr.: Landenberger N. A., Lipsey M. W., 2005, p. 451–476.

Šiose šalyse vyrauja nedidelės įkalinimo įstaigos, išdėstytos visos šalies teritorijoje (daugelyje Norvegijos įstaigų kali 50–100 asmenų), siekiant, kad asmuo, atliekantis laisvės atėmimo bausmę, būtų kuo arčiau bendruomenės, į kurią jam reikės sugrįžti. Tuo pačiu principu veikia ir probacijos sistema, kuri šiose šalyse itin išplėtotą ir plačiai naudojama, pavyzdžiui, Švedijoje 2012 m. 100 tūkst. gyventojų teko dvigubai daugiau probuojamųjų negu įkalinųjų, nuteistieji, atlikę 2/3 bausmės, paleidžiami lygtinai, dalis jų su priežiūra⁵¹. Šiaurės šalyse taip pat priskiriamos prie šalių, kuriose nemaža dalis laisvės atėmimo bausmių trunka iki vienerių metų, pavyzdžiui, Islandijoje 2015 m. tokios bausmės sudarė 27,1 %, o Norvegijoje 36,3 %⁵². Tokiu būdu šioms šalims pavyksta kontroliuoti kalinimo mastus ir išlaikyti mažiausius kalinių skaičius Europoje.

Efektyvų baudžiamojo aparato funkcionavimą užtikrina aiškiai suformuluotas ir kryptingas kalinių integravimo siekis, įgyvendinamas pasitelkiant normalizavimo principą. 1960 m. Šiaurės šalyse pradėti debatai apie institucinę socialinių paslaugų teikimą ir gerovės valstybės vaidmenį baudžiamojoje politikoje prisidėjo prie per dažnos įkalinimo praktikos taikymo kritikos ir reformavimo⁵³. Šiandien normalizavimo arba normalumo principas yra tapęs neatsiejama Šiaurės šalių baudžiamosios politikos kryptimi. Normalumo principas numato, jog gyvenimas įkalinimo įstaigoje neturi skirtis nuo gyvenimo už jos ribų, tai yra laisvės atėmimas laikomas pakankama bausme, netrukdančia užtikrinti kiekvieno piliečio teisių. Gyvenimas įkalinimo įstaigoje turi būti kuo panašesnis į gyvenimą visuomenėje, todėl įkalinuosius svarbu laikyti kiek įmanoma lengvesnio režimo sąlygomis. Kuo panašesnis į gyvenimą laisvėje sąlygomis nuteistasis atlieka bausmę, tuo greičiau ir sėkmingiau jis adaptuojasi išėjęs iš įkalinimo įstaigos⁵⁴. Pavyzdžiui, Danijoje, siekiant gyvenimą įstaigoje paversti kuo panašesniu į gyvenimą visuomenėje, kalėjimai nėra skirstomi pagal lytį, kalintieji gali patys pasirinkti, ar nori bausmę atlikti mišriame, ar tik vienai iš lyčių skirtame korpuse. Atitinkamai daug dėmesio skiriama savarankiškumui ugdyti, atliekantiems bausmę suteikiamos lėšos, skirtos buičiai ir maistui, kurį nuteistieji gaminasi patys⁵⁵.

⁵¹ *Ulgevik T.* Prisons as Welfare Institutions? Punishment and the Nordic Model // Yvonne Jewkes, Ben Crewe, Jamie Bennett (Eds.) *Handbook on Prisons*. Routledge, 2016. Prieiga per internetą: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2767985>.

⁵² Žr. *Aebi M. F., Tiago M. M., Burkhardt C.* Space I – Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison populations. Survey 2014. Strasbourg: Council of Europe, 2015, p. 95.

⁵³ *Lappi-Seppala T.* Imprisonment and Penal Policy in Finland // *Scandinavian Studies in Law*, 2009, p. 334.

⁵⁴ *Berger R. A.*, 2016. Prieiga per internetą: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2883512>.

⁵⁵ *Minke L. K.* A dog's effect on incarcerated women in a prison workshop // *Damboeanu C.* (Eds.). *Sociological Studies on Imprisonment. A European Perspective*. Bucharest: Tritonic, 2015.

Reintegracija ir savarankiško gyvenimo ugdymas akcentuojamas ir Norvegijos baudžiamąją politiką įtvirtinančiuose dokumentuose, laisvės atėmimo bausmę atliekančiam turi būti suteikta pagalba sprendžiant priklausomybių, apgyvendinimo, pagrindinio išsilavinimo, įsiliejimo į darbo rinką, santykių su artimaisiais atkūrimo problemas. Išėjęs iš kalinimo įstaigos jis turi gebėti gyventi savarankiškai bei žinoti, kur kreiptis iškilus sunkumams. Visas išvardytas socialines paslaugas, tokias kaip įdarbinimo, švietimo ar medicininės, teikia bendruomenės, į kurią bausmę atlikęs asmuo turės sugrįžti, atstovai. Kitaip tariant, socialinių paslaugų teikimas paremtas importavimo modeliu, į įkalinimo įstaigą importuojamos paslaugos, prieinamos kiekvienam už kalėjimo ribų gyvenančiam piliečiui. Taip siekiama, kad paslaugų teikimu rūpintųsi ta pati savivaldybė, iš kurios nuteistasis atvyko ir į kurią sugrįš atlikęs bausmę. Tokiu būdu užtikrinamas sklandus ir nuoseklus socialinės pagalbos teikimas⁵⁶.

Norvegijoje recidyvizmo lygis (vertinant pakartotinius nusikaltimus dvejų metų laikotarpiu) mažiausias Europoje ir sudaro 20 %, kitose Skandinavijos šalyse jis svyruoja nuo 24 % iki 31 %, o, pavyzdžiui, Jungtinėje Karalystėje sudaro 45 %. Tyrimas, kuriuo bandyta aiškinti, kokios priežastys lemia tokį nedidelį pakartotinių nusikaltimų lygį, atskleidė, kad reikšmingos įtakos turi didelis įkalinimo sistemos dėmesys reabilitacijai ir profesiniam lavinimui⁵⁷. Skandinavijos įkalinimo įstaigas lyginant su anglakalbių šalių įstaigomis pabrėžiami keli svarbūs momentai. Pirmiausia – gyvenimo kokybė ir įstaigų atvirumas. Įstaigoms būdingi ne tik aukšti gyvenimo sąlygų standartai, bet ir užimtumo lygis. Visi nuteistieji didžiąją dienos dalį yra užimti vienokia ar kitokia veikla: darbu, švietimu, edukacinėmis ar elgesio korekcijos programomis. Šių šalių kalėjimams būdingas menkas izoliacijos laipsnis, nuteistieji čia turi kur kas daugiau galimybių palaikyti socialinius ryšius. Ryšys su pasauliu už įstaigos ribų palaikomas pasimatymais, išvykomis ar atostogomis. Apie trečdalis nuteistųjų laisvės atėmimo bausmės Šiaurės šalyse atlieka atviro tipo įkalinimo įstaigose. Šios šalys kur kas mažiau orientuotos į apsaugos, kontrolės, baudimo galios, karinės drausmės ir priežiūros demonstravimą. O pačių darbuotojų veikla nukreipta daugiau į socialinės pagalbos bei apsaugos funkcijų įgyvendinimą⁵⁸. Taigi kokybiškas socialinių paslaugų teikimas, bausmės atlikimas kuo arčiau savos bendruomenės ir įvairių baudžiamosios sistemos grandžių bendradarbiavimas, siekiant suteikti individualius poreikius atitinkančią pagalbą, šiandien atrodo savaime suprantami šių šalių baudžiamosios politikos siekiai⁵⁹.

⁵⁶ *Ulgevik T.*, 2016. Prieiga per internetą: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2767985>.

⁵⁷ *Berger R. A.*, 2016. Prieiga per internetą: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2883512>.

⁵⁸ *Pratt J., Erikson A.* Mr. Larsson is walking out again'. The origins and development of Scandinavian prison system // *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 2011, Vo. 44(1), p. 7–23.

⁵⁹ *Lappi-Seppala T.*, 2009, p. 333–380.

Kalbant apie Skandinavijos šalių gerą patirtį ir jos perėmimą keliamas klausimas, kas lemia šių šalių baudžiamosios politikos efektyvumą ir ar šios politikos elementai gali būti sėkmingai taikomi kitose šalyse? Bergeris, lygindamas Norvegijos ir JAV baudžiamąsias politikas, reziumuoja, kad trumpalaikėje perspektyvoje Norvegijos sistema negali būti pritaikyta JAV dėl kultūrinių priežasčių ir esminių baudžiamosios politikos skirtumų, šalies dydžio, heterogeniškumo, didelių išteklių poreikio. Šios sistemos perkėlimas greičiausiai būtų neįmanomas ir kitose šalyse, nes skandinaviškos baudžiamosios politikos išskirtinumas – istoriškai, kultūriškai, ekonomiškai, politiškai nulemtas kontekstas, sudaręs palankias sąlygas šiai baudžiamajai politikai įgyvendinti. Pagrindinėmis įkalinimo sistemos išskirtinumo ir sėkmės priežastimis laikomos, viena vertus, socioekonominės – gebėjimas savo piliečiams užtikrinti aukštus gyvenimo standartus, ekonominę saugumą ir galimybes kapitalizmo sąlygomis. Kita vertus, svarbiais sėkmės komponentais laikoma stipri ir patikima gerovės valstybė, aukštas socialinio pasitikėjimo lygmuo, politinis teisėtumas, konsensinė ir korporatyvinė politinė kultūra, reikšmingas teisėjų ir nepolitinių įkalinimo sistemos praktikų vaidmuo⁶⁰.

II. PROBLEMINIAI SOCIALINĖS REABILITACIJOS PRIEMONIŲ TAIKYMO LIETUVOS LAISVĖS ATĖMIMO VIETOSE KLAUSIMAI

Socialinės rehabilitacijos, drauge ir reintegracijos siekis, įtvirtintas tarptautiniuose susitarimuose ir dokumentuose, tokiuose, kaip jau minėtos, Europos kalėjimų ar 2015 m. atnaujintos Jungtinių Tautų Nelsono Mandelos taisyklės⁶¹, greta nusikaltimų užkardymo ir visuomenės apsaugos, laikomas pagrindiniu laisvės atėmimo bausmės tikslu. Šių susitarimų besilaikančios šalys įsipareigoja išpildyti socialinės rehabilitacijos siekį sukurdamos palankią teisinę aplinką, suteikdamos įrankius, užtikrinančius sėkmingą rehabilitacijos įgyvendinimą bei motyvuodamos šiais įrankiais naudotis. Socialinės rehabilitacijos taikymą Lietuvos laisvės atėmimo vietose reglamentuoja keletas dokumentų: Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas (2002), Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-313

⁶⁰ Plačiau žr.: Pratt J., Erikson A., 2011, p. 7–23; Berger R. A., 2016. Prieiga per internetą: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2883512>.

⁶¹ Plačiau žr. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos Rec (2006) 2 dėl Europos kalėjimų taisyklių. Prieiga per internetą: <http://www.coe.int/t/dgi/criminallawcoop/Presentation/Documents/European-Prison-Rules_978-92-871-5982-3.pdf>; Nelson Mandela Rules. United Nations General Assembly (UN-Doc A/Res/70/175), 2015, p. 27. Prieiga per internetą: <<https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/1957/06/ENG.pdf>>.

„Dėl individualaus socialinės reabilitacijos plano formos ir jo rengimo metodikos patvirtinimo“ (2015), Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-79 „Dėl nuteistųjų pataisos programų ir pozityvaus užimtumo priemonių taikymo tvarkos aprašo patvirtinimo“ (2014), Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-211 „Dėl nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikų ir elgesio pataisos programų aprobavimo Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje tvarkos aprašo patvirtinimo ir adaptuotų nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikų ir elgesio pataisos programų aprobavimo“ (2012) ir kt.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 111 str. įtvirtinta, jog „*Lietuvos Respublikos laisvės atėmimo bausmę vykdančiose pataisos įstaigose socialinė reabilitacija, kartu su laisvės atėmimo režimu, nuteistųjų darbu, bendruoju ugdymu ir profesiniu mokymu yra viena iš keturių pataisos priemonių, skirtų nuteistiesiems*“. Minėtų pataisos priemonių visuma iš esmės sutampa su norvegų kriminologo T. Mathieseno pastebėjimu, jog esminiais resocializacijos elementais buvo ir išlieka darbas, mokymas, moralinė įtaka ir disciplina⁶². Už laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų socialinės reabilitacijos organizavimą yra atsakinga pataisos įstaigų administracija, o teisę dalyvauti šiame darbe, be pataisos įstaigų personalo, taip pat turi valstybės ir savivaldybių institucijos, nevyriausybinės organizacijos, religinės bendruomenės ir bendrijos, jų nariai, kiti fiziniai ir juridiniai asmenys (BVK 136 str.). Tai labai reikšminga nuostata, sudaranti prielaidas kurti socialinės reabilitacijos procesą vykdančių bendradarbiaujančių asmenų bei organizacijų tinklą, pritraukiant papildomas paslaugas ir kompetencijas. *BVK 137 str. pažymima, kad nuteistųjų socialinė reabilitacija grindžiama nuteistųjų nusikalstamo elgesio rizikos valdymu ir atkuriamojo teisingumo įgyvendinimu, o nuteistųjų socialinės reabilitacijos tikslai yra: mažinti nuteistųjų nusikalstamo elgesio riziką; motyvuoti nuteistuosius ir ugdyti jų gebėjimus socialiai reabilituotis, taip pat savo gyvenimo tikslų siekti teisėtais būdais ir priemonėmis; užtikrinti nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą, nukentėjusio asmens ir nuteistojo sutaikinimą*. Analizuojant šio straipsnio turinį pažymėtina, kad nusikalstamo elgesio rizikos valdymas mokslinėje literatūroje siejamas su jau aptartu Rizikos-Poreikio-Reakcijos modeliu (angl. *Risk-Need-Responsivity Model*), kurio ištakos susijusios su rizikos valdymo svarba, o pagrindinis tikslas – sumažinti teisės pažeidėjų žalą visuomenei⁶³. Taikant RNR vienu svarbiausių teisės pažeidėjų resocializacijos siekiu tampa rizikos visuomenėje valdymas. RNR modelis teorinėje dalyje taip pat analizuotas kartu su Gero gyvenimo modeliu (angl. *Good Lives Model*), kurio esmė – polinkio nusikalsti pašalinimas stiprinant visuomenei

⁶² Mathiesen T. *Prison on trial. A critical assessment*. London: SAGE Publication, 1999.

⁶³ Ward T., Maruna Sh. *Rehabilitation. Beyond the risk paradigm*. New York: Routledge, 2007.

priimtinas asmens socialines savybes ir kuriant geresnę gyvenimo kokybę. Šiuo metu dominuojančių pagrindinių resocializacijos krypčių formavimasis neatsiejamas nuo visuomenės mentaliteto ir valstybės baudžiamosios politikos. Lietuvos valstybės baudžiamoji politika sulaukia daug mokslininkų kritikos dėl savo griežtumo, lemiančio kalėjimų perpildymą⁶⁴. Būtina pridurti, kad valstybių bausmių vykdymo praktikoje yra taikomi RNR ir GLM elementai, t. y. lemiantys vieno ar kito modelio dominavimą. GLM elementai šiuo metu dominuoja Švedijoje, Norvegijoje, Naujojoje Zelandijoje, Kanadoje ir kt. Lietuvoje, kai kurių mokslininkų nuomone, vyrauja RNR modelis, bet aptinkama ir GLM požymių⁶⁵. Resocializacijos modelis tiesiogiai lemia ir socialinės rehabilitacijos turinį bei kryptį, todėl šiame tyrime būtina šį klausimą išanalizuoti plačiau.

Socialinės rehabilitacijos turinys ir kryptis. Socialinės rehabilitacijos veiksmai laisvės atėmimo vietose reglamentuojami Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakyme Nr. V-313 „Dėl individualaus socialinės rehabilitacijos plano formos ir jo rengimo metodikos patvirtinimo“ (2015) (toliau – Metodika). Analizuojant Metodiką pirmiausia verta atkreipti dėmesį į tai, kad dokumento bendrosiose nuostatose nėra apibrėžta dokumento paskirtis arba tikslas, tiesiog I sk. 1 d. konstatuojama, kad „metodika nustato individualaus socialinės rehabilitacijos plano rengimo veiksmus ir individualaus socialinės rehabilitacijos plano pildymo ypatumus“. Taig, lieka neaišku, kokia gi yra šių veiksmų paskirtis. Metodikos II skyriuje įvardijami individualaus socialinės rehabilitacijos plano (toliau – Planas) rengimo veiksmai, apimantys: pirminį pokalbį su naujai į įstaigą atvykusiu nuteistuoju, pirminį psichologinį jo asmenybės įvertinimą; duomenų, esančių nuteistojo asmens byloje, peržiūrėjimą; jo nusikalstamo elgesio rizikos įvertinimą ir statinių kriminogeninių veiksmų ir kintamųjų kriminogeninių poreikių nustatymą; prevencinių ir / ar intervencinių socialinių rehabilitacijos priemonių, mažinančių riziką pakartotinai nusikalsti, nustatymą; individualaus Plano sudarymą, vykdymą ir nuolatinį koregavimą; nuteistojo elgesio bausmės vykdymo metu stebėjimą, pokyčių elgesyje fiksavimą. Tai gana didelė veiksmų grupė, Planas sudaromas kiekvienam naujai į pataisos įstaigą atvykusiam asmeniui, jį sudaro ir jo įgyvendinimo priežiūrą vykdo pataisos įstaigų socialinės rehabilitacijos skyrių būrių viršininkai (toliau – Būrio viršininkas). Tokiu būdu Būrio viršininkas tampa centrine socialinės rehabilitacijos proceso vykdymo figūra, kuriančia santykius su teisės pažeidėju, motyvuojančia keistis ir gyventi prosocialiai. Iš esmės socialinės rehabilitacijos sėkmė priklauso

⁶⁴ Plačiau žr.: *Arlauskas S.* Kriminalinės bausmės tikslų aporija ir baudžiamoji politika Lietuvoje // *Jurisprudencija*, 2005, Nr. 5(95), p. 14–24; *Dermontas J.*, 2004, p. 108–123; *Sakalauskas G.*, 2015a, p. 5–53; *Sakalauskas G.*, 2017, p. 159–180.

⁶⁵ *Žilinskienė L., Tumilaitė R.*, 2011, p. 285–313.

nuo Būrio virštininko gebėjimo „sukurti konstruktyvią ugdomąją sąveiką su teisės pažeidėju, nuo jų tarpusavio empatiškų santykių“⁶⁶. Įvairūs moksliniai tyrimai rodo ir išskirtinę žmogiškųjų santykių svarbą žmogaus elgesiui – tai reiškia, kad tinkamų darbuotojų ir kalinių santykių kūrimas bei palaikymas yra svarbi ne tik nuteistųjų integracijos, bet ir pačių darbuotojų pasitenkinimo savo darbu sąlyga⁶⁷. Būrio virštininko vykdomo socialinės reabilitacijos proceso atskaitos tašku galima laikyti teisės pažeidėjo nusikalstamo elgesio rizikos įvertinimą. Šį darbą galima palyginti su gydytojo darbu, kuomet diagnozuojama paciento liga ir numatomi šios ligos gydymo būdai bei priemonės. Kvalifikuotai ir kokybiškai atlikus nusikalstamo elgesio rizikos įvertinimą galima tikėtis, kad tolimesnė socialinė reabilitacija vyks kryptingai, efektyviai bus mažinami dinaminiai kriminogeniniai veiksniai ir galutinis rezultatas tenkins laisvės atėmimo vietos personalo, visuomenės ir paties teisės pažeidėjo lūkesčius. Atsižvelgiant į tai nusikalstamo elgesio rizikos įvertinimo procesą ir jo problematiką tikslinga šiame darbe panagrinėti plačiau.

Nusikalstamo elgesio rizikos vertinimas. Analizuojant Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2014 metų veiklos ataskaitos duomenis matyti, kad 2014 metais vykdant programą „Bausmių vykdymo sistema“ buvo iškeltas prioritetas – „įgyvendinti tokią bausmių vykdymo ir probacijos politiką, kad bausmių vykdymas būtų skirtas perauklėti nusikaltimą padariusį asmenį, kad atlikęs bausmę jis geriau įsilietų į visuomenę“. Įgyvendinant šį prioritetą buvo išskirtos šios veiklos sritys: a) sukurti veiksmingą resocializacijos planavimo ir vykdymo sistemą, susijusią su asmenų, laikomų laisvės atėmimo vietose, nusikalstamą elgesį lėmusių kriminogeninių veiksnių mažinimu. Ataskaitoje pažymima, kad vis didesnę svarbą šiame procese įgauna nuteistųjų pakartotinio nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo sistema. Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje nuo 2012 metų nusikalstamo elgesio rizikai vertinti šiuo metu naudojamos šios adaptuotos ir aprobuotos metodikos, patvirtintos Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymu Nr. V-211: teisės pažeidėjo įvertinimo sistema OASys (angl. OASys – *The Offender Assessment System*) – tai pagrindinė bendroji metodika, skirta suaugusių teisės pažeidėjų nusikalstamo elgesio rizikai vertinti. Kitos aprobuotos rizikos vertinimo metodikos (Hare'o psichopatijos klausimyno atrankos versija PCL:SV (angl. PCL:SV – *Hare Psychopathy Checklist: Screening Version*), seksualinio smurto rizikos vertinimo metodika SVR-20 (angl. SVR-20 – *The Sexual Violence Risk*), prievartos tarp sutuoktinių rizikos vertinimo metodika SARA (angl. SARA – *The*

⁶⁶ Dermontas J., 2001, p. 163–174; Dermontas J., 2004, p. 108–123.

⁶⁷ Sakalauskas G. Kalinių ir darbuotojų santykių įkalinimo įstaigose svarba nuteistųjų integracijai ir įstaigoje vyraujančiai atmosferai // Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika, 2015, Nr. 10, p. 52–67.

Spousal Assault Risk Assessment), sutrumpinta smurto prieš sutuoktinę ar partnerę rizikos vertinimo metodika B-SAFER (angl. *Brief Spousal Assault Form for the Evaluation of Risk*)) paprastai yra naudojamos papildomai įvertinti OASys aprašomus dinaminis rizikos veiksnis. Vertinant Lietuvoje turimą nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo sistemą turinio požiūriu galima konstatuoti, kad sistema yra integrali, sudaranti prielaidas tinkamai įvertinti tikimybę, kad teisės pažeidėjas pakartotinai bus nuteistas, nustatyti ir klasifikuoti rizikos veiksnis, susijusius su teisės pažeidimu, įvertinti rimtos žalos, žalos individui ir kitas rizikas bei padėti suvaldyti žalos riziką. Tačiau sistema turi ir vieną esminį trūkumą – nėra rizikos vertinimo metodikos, skirtos nepilnamečių teisės pažeidėjų rizikai vertinti. Analizuojant dokumentus galima pastebėti, kad problema yra žinoma ir bandoma ieškoti jos sprendimo būdų, deja, kol kas nesėkmingai. Analizuojant 2015 ir 2016 metų veiklos ataskaitų turinį gali susidaryti įspūdis, kad esminė priežastis, stabdanti metodikos įsigijimą, yra lėšų trūkumas, tačiau ataskaitose esančios neatitiktys įvardijant lėšų metodikai įsigyti sumas rodo, kad problema gali būti ne tik finansinio pobūdžio, todėl būtų tikslinga detalesnė empiriniais įrodymais pagrįsta analizė.

Antra su nusikalstamo elgesio rizikos vertinimu susijusi problema slypi Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 137¹ str. 4 d., kur įtvirtinta nuostata, jog „individualus socialinės reabilitacijos planas turi būti sudarytas ne vėliau kaip per dešimt darbo dienų nuo nuteistojo atvykimo į pataisos įstaigą“. Socialinės reabilitacijos plano sudarymas apima daugybę procesinių veiksmų, vienas iš kurių yra nuteistojo nusikalstamo elgesio rizikos ir kriminogeninių veiksnių įvertinimas (137¹ str. 3 d. 3 p.), kurio pagrindu planuojami kiti socialinės reabilitacijos plano veiksmai (kintamųjų kriminogeninių veiksnių šalinimo priemonės ir jų įgyvendinimo terminai; priemonės, padėsiančios nuteistajam laikytis pataisos įstaigų režimo; nuteistojo užimtumo, laisvalaikio formos; nuteistojo socialinių ryšių palaikymo (plėtimo) būdai ir jų įgyvendinimas ir kt.). Nusikalstamo elgesio rizikos vertinimą laisvės atėmimo vietose naudodamas teisės pažeidėjo įvertinimo sistemą OASys vykdo Būrio viršininkas kartu su psichologinės tarnybos specialistais. OASys įvertinimas apima ne mažiau kaip dvi valandas struktūruoto interviu, kurio metu vertinami statiniai (kriminalinė istorija) ir dinaminiai kriminogeniniai veiksniai. Būrio viršininkas paprastai vertina teisės pažeidėjo kriminalinę istoriją ir dalį dinaminis veiksmų, o psichologinės tarnybos specialistai vertina dinaminis veiksnis (emocinė gerovė, mąstymas ir elgesys, nuostatos), reikalaujančius daugiau psichologinių žinių ir kompetencijų. Išryškėjus specifiniams poreikiams nusikalstamo elgesio rizikos vertinimas gali pareikalauti ir papildomų veiksmų pagal OASys metodiką (išsamios rimtos žalos rizikos analizės) arba papildomų rizikos vertinimo metodikų (SVR-20, SARA ar kt.) taikymo. Tokiu būdu, priklausomai nuo individualaus atvejo, rizikos vertinimas gali pareikalauti nuo 3 iki 7(!) valandų sutelkto specialistų individualaus darbo su teisės pažeidėju.

Įvertinus faktą, kad į laisvės atėmimo vietą patekęs asmuo pirmomis dienomis patiria didelį stresą, interviu, atliekamas rizikos vertinimo metu, tampa dar sudėtingesnis. Tikėtina, kad įstatyme nustatytas individualaus socialinės reabilitacijos plano sudarymo terminas turėtų būti prailgintas, taip sumažinant laisvės atėmimo vietų personalo ir teisės pažeidėjų frustraciją bei klaidų atsiradimo tikimybę atliekant šią svarbią procedūrą, todėl būtų tikslinga panagrinėti šią problemą detaliau.

Komandinis darbas. Metodikos III skyriuje pažymima, jog sudarant Planą rekomendacijas dėl prevencinių ir intervencinių socialinės reabilitacijos priemonių gali teikti Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 136 straipsnyje nurodytos organizacijos ir asmenys (valstybės ir savivaldybių institucijos, nevyriausybines organizacijos, religinės bendruomenės ir bendrijos, jų nariai, kiti fiziniai ir juridiniai asmenys), o rekomendacijas dėl individualių socialinės reabilitacijos priemonių, be Būrio viršininko, teikia ir tų priemonių įgyvendinimo priežiūrą vykdo: apsaugos ir priežiūros, kriminalinės žvalgybos skyrių, sveikatos priežiūros ir psichologinės tarnybos specialistai. Vertinant šio skyriaus turinį džiugina, kad į socialinės reabilitacijos procesą numatoma įtraukti bendradarbiaujančių institucijų ir visuomenės atstovus, todėl būtų reikšminga išsiaiškinti jų ištraukimo laipsnį. Kitas svarbus aspektas – komandinis darbas ir būrio viršininkų bendradarbiavimas su jau išvardytų skyrių ir tarnybų specialistais. Ypač svarbus glaudus santykis su psichologinių tarnybų darbuotojais, atsakingais už kitų intervencinių ir prevencinių socialinės reabilitacijos priemonių vykdymą, įskaitant Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus akredituotas elgesio, psichologinio konsultavimo, socialinių įgūdžių lavinimo pataisos programas ir kitas programas bei priemones. Kaip jau minėta, Būrio viršininkas, socialinės reabilitacijos vykdymo procese atlikdamas nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo procedūrą, bendradarbiauja su psichologinės tarnybos specialistais. 2016 metų sausio 29 dienos Teisingumo ministerijos kartu su Kalėjimų departamentu parengtame informaciniame rašte⁶⁸ nagrinėjamos Pravieniškių pataisos namų-atvirosios kolonijos pareigūnų išsakytos problemos, susijusios su dviem nuteistųjų socialinės reabilitacijos sunkumais – dideliu darbo krūviu ir abejonėmis dėl nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo bei elgesio pataisos programų reikalingumo. Esminiai paaiškinimai rašte yra šie:

- pareigūnams paaiškinama, kad nusikalstamo elgesio rizikos vertinimas ir elgesio pataisos programos remiasi mokslškai pagrįstomis ir įvertintomis metodikomis, kurių pridėtine verte abejoti neverta. Be to, Pravieniškių pataisos namų-atvirosios kolonijos 24 socialinės reabilitacijos būrių viršininkai yra baigę elgesio pataisos programos EPP mokymus, tačiau šios programos

⁶⁸ Pagal Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos raštą Nr. (139) 7R-895 „Dėl pataisos pareigūnų, vykdančių nuteistųjų socialinę reabilitaciją, kreipimosi“.

savo darbe dar nėra taikę; taip pat pabrėžiama, kad EPP – tai motyvacinio pobūdžio programa ir negatyvus programos vedėjo požiūris į programą gali nulemti ne tik nerezultatyvų, bet ir neigiamą poveikį teisės pažeidėjo elgesiui;

- pareigūnų dėmesys atkreipiamas į tai, kad jų darbo krūviui viršijant vidurkį šią problemą bandoma spręsti taikant Kalėjų departamento parengtas rekomendacijas, siūlančias perduoti dalį rizikos vertinimo ir socialinių išvadų rengimo psichologinės tarnybos specialistams. Be to, pažymima, kad Kalėjų departamentas šiuo metu atlieka išsamią socialinės reabilitacijos skyrių būrių viršininkų ir specialistų funkcijų analizę ir rengia rekomendacijas dėl perteklinių ir / ar nesusijusių su socialiniu darbu funkcijų atsisakymo, jas perduodant vykdyti kitoms įstaigos tarnyboms, taip sumažinant būrių viršininkų darbo krūvį;
- pažymima, kad Kalėjų departamentas pataisos įstaigose rengiasi įgyvendinti pagrindinius dinaminės apsaugos principus, orientuotus į dalies socialinių funkcijų, reikalaujančių mažesnių kompetencijų, delegavimą pataisos pareigūnams, iki tol vykdžiusiems tik nuteistųjų priežiūros funkcijas.

Minimas raštas, be savo aiškinamojo pobūdžio, rodo svarbias esmines transformacijas, vykstančias Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje ir laisvės atėmimo vietose, kai rodoma aiški valia pereiti nuo neefektyvios ir atgyvenusios bausmių sistemos, grindžiamos atpildo, bauginimo ir izoliavimo funkcijomis, prie moksliniais tyrimais pagrįstos progresyvios ir efektyvios korekcinės funkcijos teisės pažeidėjų socialinės reabilitacijos procese.

Vertinant anksčiau pateikto susirašinėjimo turinį būtina pažymėti, kad socialinės reabilitacijos būrių viršininkai nėra motyvuoti socialinės reabilitacijos procese taikyti elgesio pataisos programų ir jų netaiko, o nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo procedūrą linkę deleguoti psichologinių tarnybų specialistams.

Kalėjų darbuotojų ir įkalintųjų santykių svarbą pabrėžia ir jau minėti tarptautiniai susitarimai, pavyzdžiui, Europos komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (CPT) rekomendacijos⁶⁹, kuriose teigiama, kad konstruktyvūs, bendravimu bei rūpesčiu, ne priešišku, paremti santykiai leidžia kurti saugesnę aplinką, darbe su nuteistaisiais pasiekti kur kas geresnių rezultatų. Jungtinių Tautų Nelsono Mandelos taisyklėse taip pat didžiulis dėmesys tenka darbuotojų funkcijoms ir tinkamam pasirėngimui jas atlikti. Atnaujintuose reikalavimuose⁷⁰ akcentuojama, kad darbuotojai privalo vadovautis dinaminės apsaugos

⁶⁹ Plačiau žr.: Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT). 2014 (18). Prieiga per internetą: <<http://www.cpt.coe.int/documents/ltu/2014-18-inf-eng.pdf>>.

⁷⁰ Plačiau žr.: Nelson Mandela Rules. United Nations General Assembly (UN-Doc A/Res/70/175),

principais, turi būti mokomi taikyti derybų ir mediacijos technikas. Atsižvelgiant į tai, Kalėjimų departamentas 2016 metais pradėjo vykdyti „Prižiūrėtojų parengimo dirbti dinaminėje apsaugoje“ mokymų programą, parengtą Kalėjimų departamento specialistų tikslinių stažuotių Norvegijos KRUS akademijoje gautų teorinių žinių pagrindu, taip pat remiantis gerąja Norvegijos bausmių vykdymo sistemos praktika (programos ekspertai – Knut’as Andersen’as, Ole Stageberg’as ir Sven-Erik’as Skotte). Mokymo programa skirta parengti pareigūnus dinaminės apsaugos funkcijoms vykdyti, siekiant sukurti pozityvius ir profesionalius tarpusavio santykius bei santykius su nuteistaisiais, o pagrindinis dėmesys bus skiriamas pareigūnų bendravimo ir bendradarbiavimo įgūdžiams lavinti, teigiamam požiūriui į kolegas ir nuteistuosius, remiantis humanistinėmis vertybėmis, formuoti. Mokymų metu bus kreipiamas dėmesys į tas žinias ir įgūdžius, kurie padės sėkmingai identifikuoti kriminogeniniu požiūriu rizikingas ar kritines situacijas ir tinkamai į jas reaguoti, konsultuoti nuteistuosius socialiniais klausimais, kurti pozityvius ir profesionalius tarpusavio santykius bei santykius su nuteistaisiais (Mokymų programos aprašas, 2016). Pažymėtina, kad minėta programa skirta apsaugos ir priežiūros skyriaus pareigūnams, bet ne socialinės reabilitacijos būrių viršininkams, todėl kyla natūralus klausimas: kaip į pokyčius socialinėje teisės pažeidėjų reabilitacijoje įtraukti būrių viršininkus, kurie perduoda dalį savo vykdomų funkcijų kitų skyrių darbuotojams, tačiau patys nėra įtraukiami į panašaus pobūdžio mokymus? Tikėtina, kad, socialinės reabilitacijos būrių viršininkams perdavus dalį funkcijų apsaugos ir priežiūros skyriaus pareigūnams, būrių viršininkai daugiau dėmesio galės skirti elgesio pataisos programoms įgyvendinti. Bet ar jie bus motyvuoti ir tinkamai paruošti vykdyti elgesio pataisos programas, lieka neaišku. Į šiuos klausimus būtų svarbu atsakyti atliekant tolimesnį empirinį tyrimą.

Efektiviausios intervencijos. Analizuojant Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos ir Socialinės reabilitacijos tarnybų 2014–2016 veiklos ataskaitas matyti, kad, pavyzdžiui, 2015 metais laisvės atėmimo vietų įstaigos buvo parengusios ir vykdė 130 nuteistųjų socialinei reabilitacijai skirtų programų, kuriose dalyvavo 2964 asmenys. 2016 metais laisvės atėmimo įstaigose buvo vykdomos 5 privalomos (parengtos Kalėjimų departamento), 5 nuteistųjų elgesio korekcinės programos, apčiuotos Kalėjimų departamento direktoriaus įsakymu, ir nuo 5 iki 28 įstaigose parengtų socialinės reabilitacijos programų, kuriose dalyvavo apie 4420 asmenų. Tai išties didelis programų skaičius, tačiau neaišku, koks jų turinys ir kaip matuojamas programų poveikis teisės pažeidėjų elgesiui. Į šią problemą atkreiptas dėmesys ir 2016 m. lapkričio 28 d.

2015, p. 27. Prieiga per internetą: <<https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/1957/06/ENG.pdf>>.

paskelbtoje Valstybės kontrolės valstybinio audito ataskaitoje⁷¹, kurioje pažymima, kad audito metu nevertintas elgesį koreguojančių programų taikymo poveikis nusikaltimą padariusiam asmeniui, nes Teisingumo ministerijos Centralizuotas vidaus audito skyrius jau yra atlikęs Nuteistųjų elgesio pataisos programų vertinimą bei pateikęs rekomendacijas, o Kalėjimų departamentas parengęs ir patvirtinęs rekomendacijų įgyvendinimo planą. Tame pačiame dokumente pabrėžiama, kad uždaviniui, skirtam „vykdyti veiksmingą nuteistųjų socializaciją ir resocializaciją, įgyvendinti nenustatytas rezultato vertinimo kriterijus, todėl negalima įvertinti, ar laisvės atėmimo vietų įstaigose veikiančių socialinės reabilitacijos ir psichologų skyrių (grupių) darbo rezultatai pasiekti lavinant nuteistųjų socialinius įgūdžius, diegiant pozityvaus užimtumo priemones ir elgesį koreguojančias programas. Taip pat negalima įvertinti, kaip šios tarnybos prisideda prie programos tikslų pasiekimo ir kokią naudą gauna laisvės atėmimo vietose esantys asmenys iš tarnybų veiklos“⁷². Šio amžiaus pradžioje Švedijos kalėjimų ir probacijos tarnyba *Kriminalvarden* sprendė panašaus pobūdžio problemą, kadangi kalėjimuose ir probacijoje buvo vykdoma daugiau nei 400 skirtingų programų, kurių poveikis buvo sunkiai pamatuojamas. Po atliktos programų akreditavimo procedūros tinkamomis buvo pripažintos mažiau nei 20 programų. Tokiu būdu buvo atrinktos programos, kurių veiksmingumą galima pamatuoti ir įvertinti. Šiuo metu *Kriminalvarden* reabilitacijoje diegiamos tik įrodymais pagrįstos (angl. *evidence-based*) akredituotos programos, kurių veiksmingumas patvirtintas moksliniais tyrimais, nuolat vykdomas šių programų diegimo ir personalo kompetencijos monitoringas⁷³.

Aprobuotos programos. Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje šiuo metu vykdomos penkios aprobuotos elgesio pataisos programos:

- individuali motyvacinė programa „Elgesys – Pokalbis – Pasikeitimas“ (EPP);
- individuali kognityvinė biheavioristinė korekcinė programa „Tik tu ir aš“ (angl. *One-to-one*);
- grupinė kognityvinė biheavioristinė korekcinė programa EQUIP (skirta nepilnamečiams ir jaunuoliams iki 25 metų amžiaus);
- grupinė kognityvinė biheavioristinė seksualiai nusikaltusių asmenų terapijos programa (SeNAT);
- grupinė „Intervencinė programa smurtautojams šeimoje“ (angl. *Education*

⁷¹ Plačiau žr.: Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė. Programos „Bausmių sistema“ vykdymo audito ataskaita, 2016-11-28, p. 9. Prieiga per internetą: <https://www.vkontrolė.lt/audito_ataskaitos.aspx?tipas=2>.

⁷² Ten pat, p. 10.

⁷³ Plačiau žr. Švedijos kalėjimų ir probacijos tarnybos *Kriminalvarden* puslapį. Prieiga per internetą: <<https://www.kriminalvarden.se/swedish-prison-and-probation-service/rehabilitation/>>.

Groups For Men Who Batter-The Duluth Model).

Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakyme Nr. V-211 „Dėl nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikų ir elgesio pataisos programų aprobavimo Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje tvarkos aprašo patvirtinimo ir adaptuotų nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikų ir elgesio pataisos programų aprobavimo“ (2012) apibrėžiama, kad elgesio pataisos programa – tai struktūruota teoriškai ir / ar empiriškai pagrįsta intervencija, nukreipta į nuteistųjų kriminogeninių poreikių bei rizikos pakartotinai nusikalsti veiksnių valdymą, kurios vykdytojas – reikiamą kvalifikaciją turintis specialistas, taikantis elgesio pataisos programas jas vykdančioje įstaigoje. Minėtame įsakyme buvo aprobuotos keturios elgesio pataisos programos – EPP, „Tik tu ir aš“, EQUIP ir SeNAT. Šių programų aprobavimas iš esmės buvo 2011 metų pabaigoje priimto Lietuvos Respublikos probacijos įstatymo pasekmė ir natūrali seka, kadangi iškilo poreikis užtikrinti efektyvią probuojamojo priežiūrą, susidedančią iš tarpusavyje suderintų probuojamojo resocializacijos ir elgesio kontrolės priemonių⁷⁴. Elgesio programos nėra naujovė Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje, o tuo labiau šioje srityje progresyvių valstybių, tokių kaip Švedija, Norvegija, Kanada, Jungtinė Karalystė ir kt. darbo su teisės pažeidėjais praktikoje, kur buvo pradėtos taikyti devintajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje. Atsižvelgiant į pataisos programų specifiškumą būtų tikslinga šiame tyrime jas pristatyti detaliau.

Elgesio pataisos programa „Elgesys – Pokalbis – Pasikeitimas“ Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje – pataisos inspekcijose (dabartinėse probacijos tarnybose) pradėta vykdyti 2005 metais (2004 metais parengta Švedijos *Kriminalvarden* užsakymu Nr. 4751, 4752 ir skirta bausmes kalėjime bei probacijoje atliekantiems asmenims). Programa grindžiama motyvacinio interviu metodu ir tinka visoms teisės pažeidėjų grupėms ir ypač tiems, kurie turi priklausomybių bei ilgą nusikalstamo gyvenimo patirtį⁷⁵, kadangi elgesio pokyčiai yra sunkiai suvokiami ir galimi be žmogaus motyvacijos, kuri yra paskata veikti. W. R. Miller, S. Rollnick (1991, 2002) atliko tyrimus⁷⁶ nuteistųjų motyvavimo srityje ir pasiūlė bausmių vykdymo sistemos institucijose taikyti motyvacinio interviu (MI) metodą, taip pat ir dirbant su priklausomybę nuo

⁷⁴ Lietuvos Respublikos probacijos įstatymas Nr. XI-1860, priimtas 2011 m. gruodžio 22 d. // Valstybės žinios, 2012, Nr. 4-108 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

⁷⁵ *Farbring C. A.* Handbok I motiverande samtal – MI // Natur & Kultur, 2014.

⁷⁶ Plačiau žr.: *Miller W. R., Rollnick S.* Motivational interviewing: Preparing people for change (2nd ed.). New York: Guilford Press, 2002; *Miller W. R., Rollnick S.* Motivational interviewing: Preparing people to change addictive behavior. New York: Guilford Press, 1991.

alkoholio turinčiais asmenimis⁷⁷. Konceptualizuojant motyvaciją kaip tarpasmeninį procesą, ji identifikuojama kaip svarbus faktorius, gerinantis resocializacijos rezultatus⁷⁸. Atlikus metaanalizių, skirtų motyvacinio interviu efektyvumui ir pritaikomumui praktikoje, apžvalgą išryškėjo, kad MI ženkliai (10–20 proc.) padidina gydymo efektyvumą dirbant su priklausomybių turinčiais žmonėmis (alkoholis, tabakas, narkotikai), mažina rizikingą elgesį⁷⁹.

EPP programos paskirtis – motyvuoti teisės pažeidėją keisti savo probleminį elgesį, ją rekomenduojama taikyti bausmės vykdymo pradžioje. EPP padeda teisės pažeidėjui išnagrinėti savo situaciją, susidaryti motyvacijos keistis vaizdą, padidina apsisprendimo keistis tikimybę ir yra paskata dalyvauti tolimesnėje socialinėje reabilitacijoje. Teisės pažeidėjo motyvavimas dalyvauti socialinėje reabilitacijoje yra ir viena iš esminių kognityvinės elgesio terapijos taikymo sąlygų ir sėkmės prielaidų. Kognityvine elgesio terapija grindžiamose programose (SeNAT, „Tik tu ir aš“, EQUIP) pabrėžiama, kad *motyvavimui prieš programą turi būti skiriamas ypatingas dėmesys, kadangi tvarūs elgesio pokyčiai galimi tik tada, kai klientas pripažįsta savo problemas ir yra įgalintas veikti, motyvuotas realiai gyvenime naudoti programos metu įgytus problemų sprendimo, mąstymo, savikontrolės bei socialinius įgūdžius*. Programos EPP vedėjams nėra keliami išsilavinimo reikalavimai. Moksliniai tyrimai rodo, kad nėra ryšio tarp konsultanto išsilavinimo, patirties ir jo pagalbos efektyvumo, motyvuojant klientus pasikeitimams⁸⁰. Motyvacinio interviu nėra tik metodų ir strategijų rinkinys.

⁷⁷ Plačiau žr.: Miller W. R., Sovereign R. G., & Krege B. Motivational interviewing with problem drinkers: II. The Drinker's Check-Up as a preventive intervention // Behavioural Psychotherapy, 1988, No. 16, p. 251–268; Miller W. R., Brown J. M., Simpson T. L., Handmaker N. S., Bien T. H., Luckie L. F. What works? A methodological analysis of the alcohol treatment outcome literature // Hester R. K., Miller W. R. (Eds.). Handbook of alcoholism treatment approaches: Effective alternatives (2nd ed.). Boston: Allyn & Bacon, 1995, p. 12–44; Figlie N. B., Dunn J., Laranjeira R. Motivation for change in alcohol dependent outpatients from Brazil // Addictive Behaviors, 2005, No. 30, p. 159–165; Vasilaki E. I., Steven G., Hosier S. G., Miles W., Cox W. M. The Efficacy of Motivational Interviewing as a Brief Intervention for Excessive Drinking: A meta-Analytic Review // Alcohol & Alcoholism, 2006, Vol. 41(3), p. 328–335.

⁷⁸ Plačiau žr.: Miller W. R., Rose G. S. Toward a Theory of Motivational Interviewing // Am Psychology, 2009, Vol. 64(6), p. 527–537; McMurran M. Motivational Interviewing with Offenders. A Systematic Review // Legal and Criminological Psychology, 2009, Vol. 14(1), p. 83–100; Austin K. P., Williams M. W. M., Kilgour G. The Effectiveness of Motivational Interviewing with Offenders: An Outcome Evaluation // New Zealand Journal of Psychology, 2011, Vol. 40(1), p. 201.

⁷⁹ Žr. Lundahl B., Burke B. L. The Effectiveness and Applicability of Motivational Interviewing: A Practice-Friendly Review of Four Meta-Analyses // Journal of Clinical Psychology: in Session, 2009, Vol. 65(11), p. 1232–1245.

⁸⁰ Plačiau žr.: Moyers T. B. What we should be teaching? Using process analysis to guide training. Presentation under ICTAB-konferensen I Heidelberg, 2003; Žukauskienė L., Viršilas V., Farbring C. A.

Dažnai cituojamoje studijoje nurodyta, kad konsultanto darbo efektyvumas svyruoja nuo 25–100 %⁸¹. Tikėtina, kad tai priklauso ne tik nuo to, kaip naudojamosi motyvacinio interviu metodais, bet ir kūno kalbos, balso, ar konsultantas šypsosi, kai klientas šypsosi, ar atrodo susirūpinęs, kai ką nors liūdno pasakoja. Trumpai sakant, ar įtikinamai parodome norą padėti klientui. Galbūt sėkmė šiek tiek priklauso ir nuo asmenybės patrauklumo, tačiau iki šiol tai yra labai mažai tyrinėta⁸² (2017 metais Klaipėdos universiteto Pedagogikos fakulteto mokslininkai kartu su elgesio pataisos programos EPP autoriumi Carl'u Ake Farbring'u ir Klaipėdos apygardos probacijos tarnybos Probacijos skyriaus specialistais parengė straipsnį „Socioedukacinės pagalbos asmenims, atliekantiems alternatyvią laisvės atėmimui bausmę, galimybės: programos „Elgesys – Pokalbis – Pasikeitimas“ taikymo analizė“, kuriame vertinamas programos EPP poveikis teisės pažeidėjų, priklausomų nuo alkoholio, elgesiui. Tyrimas Klaipėdos apygardos probacijos tarnyboje patvirtino, kad motyvacinės elgesio pataisos programos EPP taikymas 22 % padidino priklausomų nuo alkoholio klientų įverčius problemos pripažinimo srityje ir 20 % – veiksmų srityje (tyrime dalyvavo 151 tiriamasis laikotarpiu nuo 2012 iki 2017 metų)⁸³.

Šiuo metu daugiausia laisvės atėmimo vietų socialinės reabilitacijos, apsaugos ir priežiūros, sveikatos priežiūros ir psichologinės tarnybos skyrių specialistų yra apmokyti vesti elgesio pataisos programą EPP. Tokiu būdu tai yra vienintelė plačiausiai taikoma elgesio pataisos programa, vykdoma visose laisvės atėmimo vietose. EPP veiksmingumo tyrimai laisvės atėmimo vietose nebuvo atliekami.

Individuali kognityvinė biheivioristinė korekcinė programa „Tik tu ir aš“ Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje pradėta vykdyti 2008 metais. Iki 2015 metų birželio vidurio tai buvo labiau eksperimentinio pobūdžio programa, kurią pataisos inspekcijose (vėliau probacijos tarnybose) vedė 12–16 pareigūnų. 2015 metais Švedijos akredituota institucija parengė 6 instruktorius, galinčius apmokyti Lietuvos bausmių vykdymo sistemos personalą. 1993 m. programą Somerseto (Anglija) probacijos tarnybai sukūrė Philip'as Priestley⁸⁴, vėliau ji buvo išbandyta ir kitose Anglijos gra-

Opportunities of socio-educational assistance to individuals serving alternative to imprisonment sentences: the programme behaviour-conversation-change application analysis // Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference, 2017, Vol. 3, p. 307–321.

⁸¹ Žr. *Farbring C. A.* Handbok I motiverande samtal – MI // Natur & Kultur, 2014.

⁸² Žr. *Saarnio P.* Spelar socialarbetaren nago roll? // Nordisk Sosialt Arbeid, 2000, N. 1.

⁸³ Žr. *Žukauskienė L., Viršilas V., Farbring C. A.*, 2017, p. 307–321.

⁸⁴ *Hatcher R., Bilby C.* Evaluation of the general offending pathfinder programmes // VISTA: Perspectives on Probation, 2004, Vol. 8(3), p. 137–145.

fystėse, Velse, Švedijoje ir Norvegijoje⁸⁵. Programą šiuo metu sudaro dvylika sesijų ir įvadinis motyvacinis užsiėmimas. „Tik tu ir aš“ skirta individualiam darbui su vidutinės ir vidutinės / aukštos nusikalstamo elgesio rizikos teisės pažeidėjais, vieno užsiėmimo trukmė gali svyruoti nuo 60 iki 120 minučių, o visa programa apima 18 valandų tiesioginio individualaus struktūruoto kontakto. „Tik tu ir aš“ sudaro trys struktūrinės dalys, iš kurių pirmosios metu yra įvertinami kriminogeniniai nuteistųjų poreikiai; antroje dalyje yra lavinami tarpasmeniniai / socialiniai, kognityviniai / problemų sprendimo įgūdžiai, ugdoma empatija, savikontrolė, tikslų kėlimo gebėjimai, pasitelkus kognityvinį perstruktūravimą formuojamos prosocialios nuostatos ir vertybės; trečiojoje programos dalyje vyksta įgytų įgūdžių ir gebėjimų įtvirtinimas ir pokyčių įvertinimas⁸⁶. Pagrindinis dėmesys programoje yra skiriamas nusikalstamam elgesiui, kuris traktuojamas kaip sprendimo reikalaujanti problema⁸⁷. Atsižvelgiant į tam tikro nusikalstamo elgesio ypatumus ir keturis užsiėmimo išskeltus tikslus, „Tik tu ir aš“ yra nukreipiama į smurto prevenciją, psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevenciją arba bendro nusikalstamo elgesio prevenciją. Schematiška programos struktūra yra pateikiama 1 paveiksle.

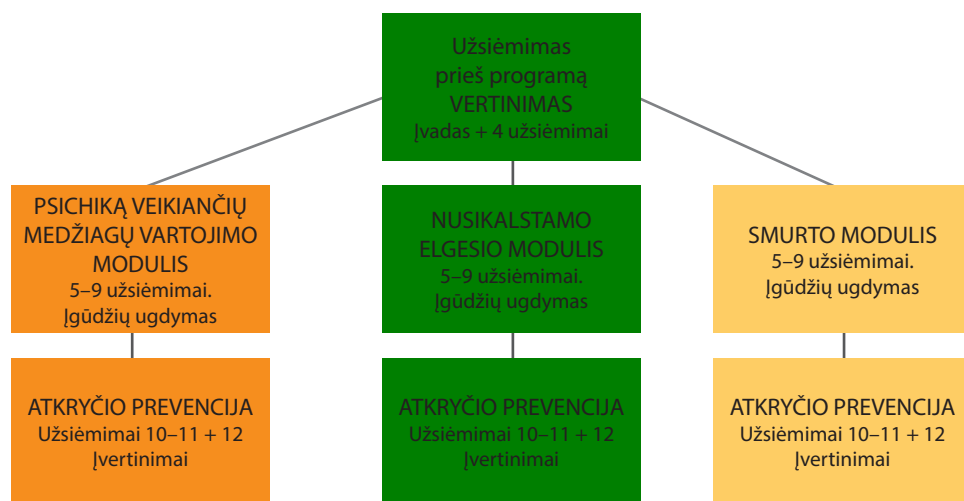
Pažymėtina, kad programos „Tik tu ir aš“ vedėjams nėra keliamas reikalavimas turėti psichologinį išsilavinimą, pakanka aukštojo išsilavinimo ir patirties taikant motyvacinį interviu darbe su teisės pažeidėjais. Šiuo metu Lietuvos laisvės atėmimo vietose programa yra pradinės vykdymo stadijos, kadangi pirmieji programos vedėjai laisvės atėmimo vietų personalui buvo parengti 2016 metų pavasarį. Kol kas vykdyti programą yra apmokyta tik nedidelė dalis psichologinių tarnybų ir pusiaukelės namų specialistų.

2016 metais Kalėjų departamento užsakymu Vilniaus universiteto Bendrosios psichologijos katedros mokslininkai parengė individualios kognityvinės – elgesio korekcijos programos „Tik tu ir aš“ efektyvumo vertinimo Lietuvos probacijos tarnybose ataskaitą su rekomendacijomis. Tyrime buvo siekiama nustatyti programoje dalyvavusių asmenų pokyčius įvairiose jų funkcionavimo srityse (mąstymo, socialinių įgūdžių, problemų sprendimo, savikontrolės) bei sąsajas su vėlesniu jų

⁸⁵ Žr. *Hankinson I., Priestley P.* Diversity and effectiveness in probation: The One-to-One programme in West Mercia // *Probation Journal: The Journal of Community and Criminal Justice*, 2010, Vol. 57(4), p. 383–399.

⁸⁶ Plačiau žr.: *Hatcher R., Bilby C.*, 2004, p. 137–145; *Hollin C.* Evaluating offending behaviour programmes: Does only randomization glister? // *Criminology & Criminal Justice*, 2008, Vol. 8(1), p. 89–106; *Priestley F.* „TIK TU IR AŠ“. Kognityvinė-elgesio programa. Vilnius: KDMC, 2008.

⁸⁷ *Besev P., Gajecki M.* Predicting offender recidivism among Swedish participants in the One-to-One CBT programme. Stockholms Universitet, Psychologiska Institutionen, 2009. Prieiga per internetą: <<http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:222308/FULLTEXT01.pdf>>.

1 paveikslas. Programos „Tik tu ir aš“ struktūra

nusikalstamu elgesiu ir išanalizuoti Lietuvos probacijos įstaigose vykdomos programos „Tik tu ir aš“ ypatumus. Tyrimo išvadose konstatuota, kad „Tik tu ir aš“ programa yra efektyvi keičiant probuojamųjų mąstymą ir probleminį elgesį, lavinant jų socialinius bei problemų sprendimo įgūdžius, tačiau tam, kad visa gaunama programos nauda būtų pritaikoma praktikoje ir dėl to mažėtų recidyvo lygis, reikia visapusiškai užtikrinti programos integralumo aspektus. Programai pateiktose rekomendacijose pabrėžiama būtinybė užtikrinti tinkamas fizines sąlygas darbui su programos dalyviu; prioretizuoti pataisos programas, kaip efektyvią probacijos tarnybų naudojamą nusikalstamo elgesio prevencijos priemonę užtikrinant tinkamą laiko ir žmogiškųjų resursų paskirstymą, perskirstant probacijos pareigūnų funkcijas; vykdyti programos vedėjų profesinę priežiūrą ir konsultavimą įvairiais programos klausimais; sukurti programos duomenų kaupimo sistemą ir užtikrinti nuolatinį reikalavimus atitinkančių duomenų apie programos vykdymą kaupimą programos efektyvumo vertinimui ir kt.⁸⁸ Atsižvelgiant į rekomendacijas Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Probacijos skyrius šiuo metu rengia elgesio pataisos programų ir nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikų metodines rekomendacijas, skirtas probacijos tarnyboms. Tačiau pasigendama Kalėjimų departamento iniciatyvos tokias rekomendacijas parengti ir taikyti laisvės atėmimo vietose.

⁸⁸ Čėsniienė I., Klimukienė V. Individualios kognityvinės – elgesio korekcijos programos „Tik tu ir aš“ efektyvumo vertinimas. VU Bendrosios psichologijos katedra, 2015.

Grupinė kognityvinė biheavioristinė korekcinė programa EQUIP laisvės atėmimo vietose pradėta vykdyti 2009 metais (Kauno nepilnamečių pataisos namuose ir Panevėžio pataisos namuose). Tuo pat metu programa pradėta vykdyti pataisos inspekcijose, o 2011 metais – ir šešiuose socializacijos centruose. EQUIP skirta mokyti jaunuolius mąstyti ir elgtis atsakingai. Jos tikslas yra motyvuoti ir įgalinti jaunuolius teikti pagalbą vienas kitam. EQUIP buvo sukurta XX a. dešimtojo dešimtmečio pradžioje JAV, kur atlikti tyrimai rodo gerą EQUIP efektyvumą, o teigiamas programos efektas išlieka ilgą laiką. Patikrinus EQUIP programoje dalyvavusių nepilnamečių pakartotinių nusikaltimų skaičių praėjus 12 mėnesių po jų paleidimo iš institucijos jis išliko stabilus – apie 15 proc. Tuo tarpu kontrolinės grupės nepilnamečių gerokai išaugo: nuo 29,7 % praėjus 6 mėn. laikotarpiui iki 40,5 % praėjus 12 mėn. laikotarpiui⁸⁹. Programa remiasi savitarpio pagalbos metodu, kuomet jaunuoliai skatinami padėti vieni kitiems grupėje ir kartu yra mokomi tam tikrų įgūdžių ir metodų. EQUIP autoriai laikosi prielaidos, kad elgesio sutrikimų turintys paaugliai gali padėti vieni kitiems tik tada, kai sukuriami teigiami motyvuojanti grupės atmosfera ir išugdomi konkretūs savitarpio pagalbai reikalingi įgūdžiai. Vykdam programą paeiliui vyksta savitarpio pagalbos ir ugdymo (pykčio valdymo, socialinių įgūdžių ir socialiai atsakingų sprendimų) užsiėmimai, o juos vedantys suaugusieji vadinami treneriais. Užsiėmimai vyksta 4–5 kartus per savaitę: EQUIP programos autoriai rekomenduoja, kad ugdymo užsiėmimai vyktų 3 kartus per savaitę, o tarp jų, 2 kartus per savaitę, būtų vedami savitarpio pagalbos užsiėmimai. Iš viso programa trunka ne mažiau 10 savaičių⁹⁰. EQUIP programa skirta jaunuoliams nuo 14 iki 25 metų, turintiems vidutinę riziką pakartotinai nusikalsti, ji yra terapinė intervencija, apimanti kognityvinių – elgesio bei socialinių įgūdžių lavinimą ir grupinio konsultavimo bei savipagalbos aspektus⁹¹. EQUIP diegimo teises Lietuvoje turi VŠĮ „Psichikos sveikatos perspektyvos“, kuri vykdo programos mokymus ir supervizijas bei atlieka programos veiksmingumo tyrimus, kurių pagrindu teikia siūlymus EQUIP efektyvumui didinti. 2010 metais minėta įstaiga atliko tyrimą, skirtą įvertinti EQUIP

⁸⁹ Plačiau žr.: *Gibbs J. C., Potter G. B., Goldstein A. P., Brendtro L. K.* How EQUIP Programs Help Youth Change. 1995. Prieiga per internetą: <www.cyc-net.org/CYR101C/Equip.htm>; *van Westerlaak J.* Self-responsibility of juveniles, the past in Europe and the Equip program. Groningen/Amsterdam/Potsdam, 2003; *Brugman D.* Towards a Better Understanding of the Individual, Dynamic, Criminogenic Factors Underlying Successful Outcomes of Cognitive Behavioural Programs like EQUIP. Farewell Lecture at Utrecht University, 2012.

⁹⁰ *Kalpokienė V., Dikienė V., Gvaldaitė L., Klimukienė V., Nedzinskaitė R.* Kognityvinės-elgesio terapijos principų taikymas ir ugdymas vaikų socializacijos centruose. Vilnius: Psichikos sveikatos perspektyvos, 2013.

⁹¹ *Kalpokienė V., Klimukienė V.* Kognityvinės-elgesio korekcinės programos EQUIP diegimas Lietuvos socializacijos centruose. Tyrimo ataskaita. Vilnius: Psichikos sveikatos perspektyvos, 2013.

diegimo Lietuvos pataisos sistemoje rezultatus ir praktinio taikymo perspektyvas, kuriame buvo išsakyta pastabų EQUIP vedančių pareigūnų kvalifikacijai (elementarių psichologijos žinių ir aktyvaus klausymo įgūdžių stoka), pareigūnų atrankai vertinant jų tinkamumą vykdyti programą ir pačių pareigūnų norui (motyvacijai!) priimti programą ir ją vesti. Buvo pažymėta, kad programos vedėjams būtinos nuolatinės supervizijos ir palaikymas bei tęstinė programos taikymo priežiūra, taikant grupines konsultacijas ir rengiant programos vaizdo įrašų peržiūras. Iškelta ir programos kompleksškumo užtikrinimo svarba, t. y. kad pataisos namuose EQUIP pradėjusiems jaunuoliams būtų galimybė programą tęsti laisvėje (probacijoje). Tuo pat metu buvo iškeltas ir labai svarbus programos vykdymo intensyvumo klausimas, kadangi programa dažnai buvo vykdoma nesilaikant reikalavimų vesti ją 5 kartus per savaitę po 1,5 val.⁹² 2013 metais atliktame EQUIP efektyvumo tyrime Lietuvos socializacijos centruose buvo konstatuota, kad „ne visi tyrime dalyvavę VSC laikėsi šios rekomendacijos, todėl buvo lyginami jaunuolių, dalyvavusių programoje 5 kartus per savaitę, atsakymai, su jaunuolių, dalyvavusių programoje 3–4 kartus per savaitę, atsakymais. Gauti statistiškai reikšmingi skirtumai atskleidė, kad intensyviau vykdoma programa turi didesnę poveikį antrinėms mąstymo klaidoms bei labiausiai su nusikalstamumu susijusiam probleminiam elgesiui – fizinei agresijai ir vagiliavimui“⁹³. Verta pažymėti, kad po 2010 metų EQUIP veiksmingumo tyrimai laisvės atėmimo vietose nebuvo atliekami, todėl lieka neaišku, ar buvo atsižvelgta į 2010 metų atlikto tyrimo pastabas. Taip pat svarbu pažymėti tolimesnio tyrimo reikšmę, kuriame būtų galima nustatyti, ar programos plėtra vyksta kitose laisvės atėmimo vietose, kadangi programa skirta jaunuoliams nuo 14 iki 25 metų amžiaus, kurie sudaro apie ketvirtadalį viso įkalintųjų kontingento.

Grupinė kognityvinė bihevioristinė seksualiai nusikaltusių asmenų terapijos programa SeNAT Lietuvos laisvės atėmimo vietose pradėta vykdyti 2010 metais Alytaus ir Pravieniškių 2-uosiuose pataisos namuose, tačiau šiuo metu su pertrūkiais yra vedama tik Alytaus pataisos namuose. Programos autoriai – Douglas'as P. Boer'is ir Alytaus pataisos namų Psichologinės tarnybos viršininkė Vilmantė Gintaraitė. Pagrindinis SeNAT programos tikslas – pakartotinių seksualinių nusikaltimų prevencija ir šiuos nusikaltimus padariusių asmenų reintegracija į visuomenę. Tikslu siekiama padedant teisės pažeidėjams nustatyti jų rizikos faktorius ir išmokant

⁹² Kalpokienė V., Klimukienė V. Kognityvinės-bihevioristinės korekcijos programos EQUIP diegimas Lietuvos pataisos sistemoje: tyrimo rezultatai ir praktinio taikymo perspektyvos // Vaikų ir paauglių psichikos sveikata: mokyklos ir mokymosi kontekstas. Straipsnių rinkinys. Vilnius: VU leidykla, 2010.

⁹³ Kalpokienė V., Klimukienė V. Kognityvinės-elgesio korekcinės programos EQUIP diegimas Lietuvos socializacijos centruose. Tyrimo ataskaita. Vilnius: Psichikos sveikatos perspektyvos, 2013.

tuos faktorius kontroliuoti ir valdyti ateityje. SeNAT programa ne tik išskirtinai orientuota į nusikalstamo elgesio apraiškų mažinimą, bet kartu siekia daryti įtaką teigiamiems nuteistojo asmenybės bruožams ugdant jo pasitikėjimo savimi jausmą ir kompetenciją. Tikimasi, kad nuteistasis ne tik išmoks kaip daugiau nebenusikalsti, bet taip pat ir kaip taikyti problemų sprendimo strategijas įvairiose srityse gerinant pačią gyvenimo kokybę. SeNAT programa sukurta remiantis Douglaso P. Boer'io patirtimi dirbant Kanadoje su Kanados pataisos tarnyba (CSC) ir Britų Kolumbijoje dirbant Bendruomeninėje pataisos tarnyboje. Pagrindinis informacijos pasirenkant programos struktūrą ir turinį šaltinis buvo Regioninio gydymo centro Seksualinių nusikaltėlių gydymo programos savikontrolės vadovas⁹⁴, *Te Piriti* atvira programa ir autoriaus asmeniniai užrašai bei jo sukurti programos vadovai (ar tie, prie kurių jis prisidėjo) Kanadoje. Programa trunka apie 3–6 mėnesius, susitinkant 1–2 kartus per savaitę po tris valandas. Rekomenduojama, kad grupes vestų du psichologai (terapeutai): vyras ir moteris. Programoje numatyti ir namų darbai teisės pažeidėjams (jie yra taikomi ir kitose Lietuvos bausmių sistemoje vykdomose kognityvinėse elgesio programose – „Tik tu ir aš“, EQUIP). SeNAT programos vadove nurodyti ir efektyvios terapijos barjerai, kur, greta rekomendacijų patalpoms ir kt. materialiniams ištekliams, rekomenduojama, kad dirbantiems nuteistiesiems būtų sudaromos sąlygos dalyvauti programoje ir už tai būtų mokama, nes kitaip jiems programa pasirodys nepatraukli. Taigi pataisos namų administracija turi palaikyti programos dalyvio apsisprendimą dalyvauti programoje oficialiai tam pritardama. Taip teisės pažeidėjui parodoma, kad pataisos namų vadovai laiko terapiją prioritetine sritimi, kad programa yra svarbesnė nei nuteistųjų darbas, kadangi elgesio pataisos programa yra efektyviausia intervencija keičiant nusikalstamą elgesį. Tai labai svarbi nuostata, kadangi SeNAT programa iš esmės yra nukreipta į tokių teisės pažeidėjų mąstymo ir elgesio keitimą, kurie įvykdė nusikaltimus ir baudžiamuosius nusižengimus nepilnamečio (ir ypač mažamečio) žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui. Tyrimai rodo, kad prieš vaikus seksualinius nusikaltimus darantys asmenys savo kriminaliniu elgesiu yra mažiau universalūs, jiems būdingas didesnis nusikaltimų recidyvas, o jų kriminalinė karjera trunka ilgiau⁹⁵. Tokie teisės pažeidėjai paprastai patys vaikystėje yra patyrę seksualinę prievartą, jiems būdingi tokie rizikos veiksniai kaip deviantiniai seksualiniai interesai, nusikaltimus palaikančios nuostatos, intymių santykių problemos, bendros savireguliacijos problemos⁹⁶. As-

⁹⁴ Plačiau žr.: Regional Treatment Center Sexual Offender Treatment Program Self Management Manual, 2004.

⁹⁵ Harris D. A., Mazerolle P., Knight R. A. Understanding Male Sexual Offending: A Comparison of General and Specialist Theories // Criminal Justice and Behavior, 2009, No. 36, p. 1051–1069.

⁹⁶ Plačiau žr.: Jespersen A. F., Lalumiere M. L., Seto M. C. Sexual abuse history among adult sex offen-

menims, įvykdžiusiems seksualinius nusikaltimus prieš suaugusius asmenis, labiau tinkama intervencija – „Tik tu ir aš“ smurto modulis, kadangi dauguma mokslininkų sutinka, jog seksualinius nusikaltimus prieš suaugusius asmenis įvykdę teisės pažeidėjai pasižymi kur kas didesniu kriminaliniu universalumu, t. y. linkę daryti ne tik seksualinius nusikaltimus, bet ir neseksualinius smurtinius nusikaltimus, o jų seksualinė prievarta gali būti vertinama tik kaip jų bendro asocialaus elgesio dalis⁹⁷.

Seksualiai nusikaltusiems prieš nepilnamečius ir mažamečius asmenis, remiantis LR BVK 158 str. 2 d., nėra taikomas lygtinis paleidimas, tokiu būdu jie netenka ir ypač svarbaus motyvo dalyvauti elgesio pataisos programoje laisvės atėmimo vietoje – ankstesnio paleidimo į laisvę. Nėgama to, turima duomenų, kad laisvės atėmimo vietoje seksualiai prieš vaikus nusikaltusiems dirbantiems asmenims nėra sudaromos galimybės dalyvauti programoje, kadangi prioritetas teikiamas darbui, tokiu būdu sumažinamos jų efektyvios resocializacijos galimybės. Išsivysčiusiose valstybėse sutariama, kad tinkamiausias būdas mažinti seksualinius nusikaltimus padariusių asmenų nusikalstamumą yra efektyvus jų keliamos rizikos vertinimas, veiksmingų terapinių programų diegimas ir vykdymas, taip pat aukštos pakartotinio nusikalstamumo rizikos asmenų valdymas⁹⁸, jiems taikomos specialios teisės normos, ribojančios elgesį, taip pat bendruomenės informavimas, ilgalaikė probacijos tarnybų priežiūra ir pan.⁹⁹ Tačiau mūsų šalyje iš laisvės atėmimo vietų grįžę seksualinius nusikaltimus prieš vaikus įvykdę asmenys neturi galimybių programos SeNAT pradėti ar tęsti probacijoje, patiria didžiules patyčias ir panieką laisvės atėmimo vietoje, o vėliau ir laisvėje, taigi jų socialinė reabilitacija iš esmės nevyksta.

Kadangi SeNAT veiksmingumo tyrimų mūsų šalyje nuo programos vykdymo pradžios atlikta nebuvo, reikšminga detaliu tyrimu atskleisti programos taikymo

ders and non-sex offenders: A meta-analysis // *Child Abuse & Neglect*, 2009, No. 33, p. 179–192; *Lussier P., Proulx J., Leblanc M.* Criminal propensity, deviant sexual interests and criminal activity of sexual aggressors against women: a comparison of explanatory models // *Criminology*, 2005, Vol. 43(1), p. 249–282; *Mann R. E., Hanson R. K., Thornton D.* Assessing Risk for Sexual Recidivism: Some Proposals on the Nature of Psychologically Meaningful Risk Factors // *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 2010, Vol. 22(2), p. 191–217.

⁹⁷ Plačiau žr.: *Harris D. A., Mazerolle P., Knight R. A.* Understanding Male Sexual Offending: A Comparison of General and Specialist Theories // *Criminal Justice and Behavior*, 2009, No. 36, p. 1051–1069; *Mitrauskas M., Bandzevičienė R.* Seksualinių nusikaltėlių psichosocialinių kriminalinės rizikos veiksnių lyginamoji analizė // *Socialinis darbas: mokslo darbai*, 2013, Nr. 12(1), p. 175–186.

⁹⁸ Plačiau žr.: *Aos S., Miller M., Drake E.* Evidence-Based Public Policy Options to Reduce Future Prison Construction, Criminal Justice Costs, and Crime Rates. Olympia: Washington State Institute for Public Policy, 2006; *Mitrauskas M., Bandzevičienė R.*, 2013, p. 175–186.

⁹⁹ *Hanson R. K., Morton-Bourgon K. E.* The accuracy of recidivism risk assessments for sexual offenders: A meta-analysis of 118 prediction studies // *Psychological Assessment*, 2009, Nr. 21, p. 1–21.

problematiką Lietuvos laisvės atėmimo vietose.

Grupinė „Intervencinė programa smurtautojams šeimoje“ – tai Stepono Batoro fondo (Lenkijos Respublika) parengta elgesio pataisos programa, kurios pagrindas – Duluto modelis (angl. *The Duluth Model*). Duluto modelis, arba Smurto šeimoje intervencijos projektas, buvo pradėtas vykdyti 1981 metais JAV Duluto mieste, Minesotoje, siekiant sumažinti smurtą prieš moteris šeimoje¹⁰⁰. Nuo 2006 metų JAV tai yra plačiausiai taikoma smurto artimoje aplinkoje intervencija, kurios pagrindą sudaro feministinė teorija, teigianti, jog smurtas artimoje aplinkoje yra patriarchytinės ideologijos, kurioje vyras siekia kontroliuoti moterį, rezultatas¹⁰¹. Programos efektyvumas JAV buvo vertinamas ne kartą, tačiau tyrimų rezultatai buvo gana skirtingi. 2002 metais atliktame tyrime konstatuota, kad programą baigę asmenys mažiau linkę kartoti smurto veiksmus šeimoje nei tie, kurie programos nebaigė. 2003 metais JAV nacionalinis teisingumo institutas atliktoje studijoje konstatavo, kad „programa davė mažą ar jokio efekto“¹⁰². 2003 metais atliktas ilgalaikis tęstinis tyrimas, apimantis keturis miestus, parodė, kad net 80 proc. programą baigusių vyrų nekartojo smurto elgesio, o 2005 metais Iliojaus universitete atlikta studija parodė, kad programą baigusių asmenų recidyvas siekė 15 procentų, lyginant su 37 procentų recidyvo tų, kurie išskirti iš programos¹⁰³.

„Intervencinė programa smurtautojams šeimoje“ – tai edukacinio pobūdžio grupinė programa, kurios tikslas – padėti teisės pažeidėjams išmokti kurti partnerystės santykius šeimoje nevarojant smurto. 2011 metų pabaigoje priėmus Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymą iškilio neatidėliotinas poreikis resocializuoti asmenis, smurtaujančius artimoje aplinkoje. Programa Kalėjimų departamentui pavaldžiose įstaigose pradėta vykdyti 2013 metais, o apbruota¹⁰⁴

¹⁰⁰ Mills L. G. *Violent Partners: A Breakthrough Plan for Ending the Cycle of Abuse*. Basic Books. 2009, p. 26.

¹⁰¹ Bennett W., Hess K. *Criminal Investigation* (8th ed.). Cengage Learning. 2006, p. 281.

¹⁰² Ashcroft J., Daniels J. D., Hart S. W. *Batterer Intervention Programs. Where Do We Go From Here?* U.S. Department of Justice Office of Justice Programs, 2003. Prieiga per internetą: <<https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/195079.pdf>>.

¹⁰³ Bennett L., Call C., Flett H., Stoops Ch. *Program completion, behavioral change, and re-arrest for the batterer intervention system of cook county illinois. Final report to the Illinois Criminal Justice Information Authority*, 2005. Prieiga per internetą: <https://www.researchgate.net/profile/Larry_Bennett/publication/241788409_PROGRAM_COMPLETION_BEHAVIORAL_CHANGE_AND_REARREST_FOR_THE_BATTERER_INTERVENTION_SYSTEM_OF_COOK_COUNTY_ILLINOIS/links/53d2c27c0cf2a7fbb2e9b4fb.pdf>.

¹⁰⁴ Pagal Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymą Nr. V-396 „Dėl elgesio pataisos programos „Intervencinė programa smurtautojams šeimoje“

2016 m., po 2015 metų pabaigoje atlikto programos veiksmingumo vertinimo. Programą sudaro 2 individualūs ir 24 grupiniai užsiėmimai, vykstantys vieną kartą per savaitę, vieno užsiėmimo trukmė – apie 2 valandas. Grupiniai užsiėmimai padalyti į 8 teminius blokus pagal smurto rūšis. Kiekvienam blokui skiriami trys užsiėmimai, kurių metu pateikiama smurtinio elgesio teorija, analizuojamas smurtinio elgesio pavyzdinis atvejis ir konkretus smurtinio elgesio atvejo atitikmuo iš teisės pažeidėjo asmeninės patirties, kurio analizė atliekama namuose ir pristatoma grupėje, taip pat grupėje atliekamos elgesio be smurto inscenizacijos. Vykstant programai teisės pažeidėjai nuolat pildo ir atnaujiną asmeninius saugumo planus, padedančius jiems atpažinti smurtinį elgesį sukeliančius dirgiklius ir kontroliuoti pyktį taikant stop pertraukas ir save motyvuojančius pozityvius teiginius. Programos dalyviams taikoma atranka, tai yra priimami tik asmenys, padarę nusikaltimus, susijusius su smurtu artimoje aplinkoje, nepriimami turintys psichinių sutrikimų ar įvairių priklausomybių (priklausomi nuo alkoholio, psichiką veikiančių medžiagų ar azartinių lošimų). Būsimieji programos dalyviai turi būti motyvuoti dalyvauti programoje, tai yra pripažinti smurto faktą, suvokiantys savo teisės pažeidimą ir siekiantys pagalbos.

Keliamas reikalavimas, kad grupinius ir individualius užsiėmimus vestų du žmonės (vyras ir moteris), kadangi tai apsaugo užsiėmimus nuo vadinamojo „vyriško klubo susitikimo“ formavimosi, rodo vyro ir moters bendradarbiavimą ir sukuria galimybę pristatyti moters požiūrį. Išsilavinimo reikalavimai programos vedėjams nėra keliami. Apibendrinant galima teigti, kad ši programa turi aiškų adresatą, tai yra asmenys (vyrai), įvykdę smurtinius teisės pažeidimus artimoje aplinkoje ir motyvuoti keistis. Šiuo metu Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Probacijos skyrius nagrinėja poreikį taikyti modifikuotą šios programos versiją, skirtą artimoje aplinkoje smurtaujančioms moterims.

2015 metais Kalėjų departamento užsakymu Lietuvos sveikatos mokslų universiteto Medicinos akademijos Visuomenės sveikatos fakulteto Sveikatos psichologijos katedros mokslininkai atliko „Intervencinės programos smurtautojams šeimoje“ veiksmingumo vertinimo Lietuvos probacijos tarnybose tyrimą ir pateikė ataskaitą su rekomendacijomis. Tyrimo metu buvo siekiama nustatyti programą vykdančių specialistų atitiktį keliamiems reikalavimams ir jų motyvaciją vykdyti programą bei įvertinti programos vykdymo ir organizavimo veiksmingumą vykdytojų ir programos dalyvių požiūriu. Pateiktose išvadose buvo konstatuota daug pozityvių dalykų (programą vedančių specialistų kvalifikacija atitinka programos vykdytojams keliamus reikalavimus, jie buvo motyvuoti taikyti programą savo darbe, dauguma buvo įsitikinę visišku arba daliniu programos veiksmingumu, buvo tinkamai pripažinti programos struktūriniai elementai ir kt.), taip pat pastebėti

taisytinai trūkumai (bandymai trumpinti programą sujungiant kelis užsiėmimus į vieną, paramos programos vykdymo organizavimo trūkumas, minimalus kolegų palaikymas, pasidalijimo gerąja patirtimi tarp įstaigų trūkumas, pastabos dėl programos vadovo vertimo kokybės). Trūkumai buvo taisomi 2016 metais organizuojant programos supervizijas tarp institucijų ir institucijose bei redaguojant programos vadovą. Pažymėtina, kad „Intervencinę programą smurtautojams šeimoje“ vykdyti yra išmokyta labai nedidelė dalis laisvės atėmimo vietų socialinės rehabilitacijos skyrių specialistų ir aiškiai pasigendama Kalėjimų departamento aktyvesnio dalyvavimo plėtojant šią programą Lietuvos įkalinimo įstaigose.

Greta aprobuotų elgesio pataisos programų Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje vykdomos ir dvi aprobuotos programos bei viena aprobuota prevencinė programa:

- grupinė programa „Nuteistųjų socialinių įgūdžių ugdymas“;
- individuali programa „Jaunimas ir psichoaktyviosios medžiagos“;
- grupinė programa „Ankstyvoji intervencija“.

Grupinė programa „Nuteistųjų socialinių įgūdžių ugdymas“ buvo sukurta *Grundtvig* mokymosi partnerystės projekto „The creation and the implementation of social skills development program for convicts“, vykusio 2012 m. rugpjūčio 1 d. – 2014 m. liepos 31 d. pagrindu, ir aprobuota 2016 m.¹⁰⁵ Programos autoriai – Kauno tardymo izoliatoriaus, Liepojos kalėjimo (Latvija) ir Olomouco tardymo izoliatoriaus (Čekija) specialistai. Programos tikslas – ugdyti teisės pažeidėjų socialinius įgūdžius, suteikiant galimybę efektyviau integruotis į visuomenę atlikus bausmę. „Nuteistųjų socialinių įgūdžių ugdymas“ – tai programa, kurią sudaro 22 užsiėmimai, apimantys 42 akademinės valandas grupinio darbo, vykdomo 1–2 kartus per savaitę. Programą rekomenduojama naudoti įkalinimo įstaigų psichologams, socialiniams darbuotojams bei specialistams, turintiems darbo grupėse patirties, ir taikyti likus 1-eriams metams iki nuteistojo paleidimo į laisvę. Programos dalyviams taikoma labai griežta atranka, todėl į programą nerekomenduojama priimti asmenų, kuriems būdinga: vidinės motyvacijos stoka; neaiškūs, nerealistiški lūkesčiai; didelė tikimybė tapti grupėje „atstumtuuju“, patyčių objektu ir t. t.; negebėjimas laikytis bet kokių grupės normų bei atlikti užduotis; psichikos ligos (ypač psichotinės būsenos, asmenybės sutrikimai); charakterio akcentuacijos; ryškūs psichopatiniai bruožai. Pažymėtina, kad programai trūksta tvirto teorinio pagrindimo, todėl ją vertinti moksliniu požiūriu gana sudėtinga. Programos veiksmingumo tyrimai Lietuvoje nebuvo atlikti, o pirmieji ir vieninteliai programos mokymai Kalėjimų departamento Mokymo centre buvo vykdomi 2016 metais. Pažymėtina, kad programa iš esmės egzistuoja vieno žmogaus – Kauno tardymo izoliatoriaus Psichologinės tarnybos viršininkės

¹⁰⁵ Pagal Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymą Nr. V-238 „Dėl programos „Nuteistųjų socialinių įgūdžių ugdymas“ aprobavimo“.

Linos Ižganaitienės asmeninės iniciatyvos dėka, kuri ir vedė minėtus mokymus¹⁰⁶.

Programa „Jaunimas ir psichoaktyviosios medžiagos“ – tai VŠĮ „Lions quest Lietuva“ prevencinė programa, skirta nuteistiems nepilnamečiams. Programa aprobuota¹⁰⁷ 2015 m., tais pačiais metais pradėta vykdyti bausmių vykdymo sistemoje (probacijos tarnybose ir Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje-pataisos namuose). Programos tikslas – padėti jaunam žmogui įgyti žinių, susikurti nuostatas ir elgesio normas, reikalingas sveikam gyvenimo būdai. Programą sudaro 15 individualių užsiėmimų, kurių trukmė siekia apie 1 valandą, susitinkant vieną kartą per savaitę. Programos veiksmingumo tyrimai Lietuvoje nebuvo atlikti, o dveji programos mokymai Kalėjų departamento Mokymo centre vyko 2015 ir 2016 metais.

Programa „Ankstyvoji intervencija“ – tai Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamento užsakymu parengta programa, skirta įgyvendinti Nacionalinės narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos 2010–2016 metų programą. Programos pagrindas – tarptautinis projektas „FreD goes net“, kurį įgyvendinant parengtas programos vadovas „Early intervention for young drug users“. Programa aprobuota¹⁰⁸ 2017 m., o bausmių vykdymo sistemoje pradėta vykdyti 2016 metais Kalėjų departamento Mokymo centre projekto pagrindu vienai specialistų grupei pravedus mokymus. Programoje pateikiama informacija ir praktiniai patarimai, kaip specialistams efektyviai dirbti su 14–21 metų amžiaus jaunimu, eksperimentuojančiu ar nereguliariai vartojančiu alkoholi ar narkotikus, kai dar nėra išreikštų priklausomybės požymių. Tai trumpalaikė intervencija, kurią sudaro įvadinis pokalbis ir grupės užsiėmimai, kurių bendra trukmė 8 valandos, programa įgyvendinama per 2–4 susitikimus, programą turėtų vesti du vadovai – vyras ir moteris. Iš esmės programos tikslas yra supažindinti jaunuolius su psichiką veikiančių medžiagų vartojimo pasekmėmis, o pirminio įvadinio pokalbio metu nustačius galimai esančią priklausomybę pasiūlyti, kur asmuo galėtų kreiptis dėl gydymo.

Teisės aktuose nepavyko rasti pagrindimo, kuo šios programos skiriasi nuo elgesio pataisos programų ir kokiomis procedūromis buvo grindžiamas jų aprobavimas. Vertinant programų turinį akivaizdu, kad jos yra eksperimentinės naujai vykdomų projektų pagrindu konstruojamos intervencijos, todėl reikšminga ištirti

¹⁰⁶ 2016-07-07 Kalėjų departamento Mokymo centre vyko pirmieji tiksliniai mokymai programos vykdytojams. Juose dalyvavo pusiaukelės namų socialiniai darbuotojai ir laisvės atėmimo vietose dirbantys psichologai. Mokymus vedė viena iš programos autorių – Kauno tardymo izoliatoriaus Psichologinės tarnybos viršininkė Lina Ižganaitienė.

¹⁰⁷ Pagal Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymą Nr. V-498 „Dėl prevencinės programos „Jaunimas ir psichoaktyviosios medžiagos“ aprobavimo“.

¹⁰⁸ Pagal Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymą Nr. V-27 „Dėl programos „Ankstyvoji intervencija“ aprobavimo“.

ir atskleisti programų taikymo problematiką ir plėtros galimybes Lietuvos laisvės atėmimo vietose.

Aprobuotų elgesio pataisos ir kitų aprobuotų programų mokymai ir pagalba programų vedėjams. Elgesio pataisos programų mokymus organizuoja Kalėjinų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Mokymo centras. Mokymai vykdomi pagal patvirtintas mokymo programas, o mokymų dalyviams, sėkmingai įvykdžiusiems mokymo programos reikalavimus, išduodami kvalifikacijos tobulinimo pažymėjimai, suteikiantys teisę taikyti programas darbe su teisės pažeidėjais. Mokymus veda Mokymo centro specialistai, tai yra reikalavimus atitinkantys probacijos tarnybų ir pataisos namų darbuotojai, kitų įstaigų specialistai ar specialistai iš užsienio. Programų mokymai paprastai vyksta Mokymo centro arba kitų Kalėjinų departamentui pavaldžių įstaigų patalpose. Mokymų kiekį, atsižvelgiant į turimus žmogiškuosius ir finansinius išteklius, formuoja Mokymų centras ir kitos Kalėjinų departamentui pavaldžios įstaigos.

Šiuo metu Kalėjinų departamento Mokymo centro specialistai gali savarankiškai vykdyti programų EPP ir „Tik tu ir aš“ mokymus, o pasitelkdami sertifikuotus probacijos tarnybų ir laisvės atėmimo vietų specialistus – ir SeNAT bei „Intervencinės programos smurtautojams šeimoje“ mokymus. Kaip jau minėta, EQUIP diegimo teisės Lietuvoje turi VŠĮ „Psichikos sveikatos perspektyvos“, kuri vykdo programos mokymus ir supervizijas bei atlieka programos veiksmingumo tyrimus, todėl šios programos mokymai bausmių vykdymo sistemai yra brangiau kainuojanti procedūra.

Pagalba minėtų programų vedėjams paprastai teikiama supervizijų metu. Supervizija – tai profesionali labiau patyrusio programą vedančio specialisto pagalba mažiau patyrusiems specialistams, norintiems tobulinti profesinius įgūdžius bei siekti aukštesnės kompetencijos savo darbe. Supervizijos yra vienas iš esminių programų veiksmingumą užtikrinančių veiksnių, platesne prasme – tai darbo kultūros dalis, profesinės realybės konsultavimas, darbo santykių higiena, reikalinga norintiesiems tobulėti. Kalėjinų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Mokymo centras savo patalpose nuo 2015 metų kartą per ketvirtį sistemingai organizuoja programos EPP, o nuo 2016 metų – ir programos „Tik tu ir aš“ supervizijas, kartą per pusmetį minėtos įstaigos specialistai veda supervizijas probacijos tarnybose. Kartą per metus Kalėjinų departamentas iš VŠĮ „Psichikos sveikatos perspektyvos“ perka programos EQUIP supervizijas. Kalėjinų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Probacijos skyrius 2016 metais Klaipėdos, Kauno ir Vilniaus apygardų probacijos tarnybose organizavo tris „Intervencinės programos smurtautojams šeimoje“ supervizijas. Visgi egzistuoja viena svarbi sąlyga – supervizija padeda tik tuo atveju, jei minėtoje priemonėje *dalyvaujantys asmenys nori keistis*. Supervizijų dalyvių norą keistis gali lemti vidiniai (paties supervizijos dalyvio aspiracijos) ir išoriniai (įstaigos administracijos aspiracijos) veiksniai. Peržiūrėjus

2014–2016 metų veiklos ataskaitas galima konstatuoti, kad laisvės atėmimo vietose supervizijos iš esmės nėra vykdomos, Mokymo centro organizuojamose supervizijose dalyvauja nežymi laisvės atėmimo programos vedančio personalo dalis, o Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Probacijos skyriaus 2016 metais organizuotose trijose „Intervencinės programos smurtautojams šeimoje“ supervizijose nedalyvavo nė vienas laisvės atėmimo vietos atstovas (laisvės atėmimo vietos raštiškai buvo informuotos apie minėtas priemones ir pakviestos atsiųsti apmokytus ir programas vedančius specialistus dalyvauti jose). Taigi vienas iš tolimesnio tyrimo uždavinių būtų išsiaiškinti, kas lemia tokį nedidelį laisvės atėmimo vietų specialistų dalyvavimą supervizijose.

Veiklos stebėseną (monitoringą). Elgesio pataisos programų veiklos stebėseną yra besitęsiantis duomenų rinkimo ir jų analizės procesas, kurio metu lyginama, kaip programa įgyvendinama atsižvelgiant į programos turinį ir siekiamus rezultatus. Jos tikslas – užtikrinti aukštą programų vedimo ir specialistų mokymo procesų kokybę. Siekiant šio tikslo atliekami programų veiksmingumo tyrimai. Pirmieji elgesio pataisos programų, vykdomų Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje, veiksmingumo tyrimai atlikti 2010 metais ir šie tyrimai buvo viena iš programų aprobavimo procedūrų. Po pirmo elgesio pataisos programų aprobavimo 2012 metais buvo atlikti trys elgesio pataisos programų veiksmingumo tyrimai. Deja, visi trys minėti moksliniai tyrimai buvo atlikti Lietuvos probacijos tarnybose, todėl laisvės atėmimo vietose vykdomų elgesio pataisos programų veiksmingumas lieka savotiška „juodąja dėže“, kurioje vykstantys procesai vis dar laukia mokslinio įvertinimo, todėl empiriniu tyrimu būtų svarbu išsiaiškinti tokių tyrimų atlikimo galimybes.

Neapčiuotos programos. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymu Nr. V-79 „Dėl nuteistųjų pataisos programų ir pozityvaus užimtumo priemonių taikymo tvarkos aprašo patvirtinimo“ (2014) buvo siekiama užtikrinti kokybišką nuteistųjų pataisos programų ir pozityvaus užimtumo priemonių, vykdomų laisvės atėmimo vietų įstaigose, rengimą, diegimą ir priežiūrą. Dokumentas reglamentuoja neapčiuotų pataisos programų ir pozityvaus užimtumo vykdymo specifiką. Pataisos programos skirstomos į kategorijas: elgesio korekcijos programos, kurių tikslas – pozityvia linkme keisti asocialias, kriminalines mąstymo schemas ir elgesio modelius, o pagrindas – kognityvinė, biheivoristinė psichologija; psichologinio konsultavimo programos, kurių tikslas – asmenybės sutrikimų korekcija, psichologinių problemų sprendimas; socialinių įgūdžių lavinimo programos, kurių tikslas – rengti nuteistuosius savarankiškam gyvenimui už pataisos įstaigos ribų, ugdyti gebėjimus prisitaikyti visuomenėje ir elgtis pozityviai, susidoroti su kasdienio gyvenimo poreikiais ir problemomis; neformalaus švietimo programos, kurių tikslas – sudaryti sąlygas asmeniui mokytis visą gyvenimą, tenkinti pažinimo poreikius, tobulinti įgytą kvalifikaciją, įgyti papildomų kvalifikacijų; kultūrinio ir

meninio ugdymo programos, kurių tikslas – skatinti nuteistuosius ugdyti įvairius gebėjimus bei interesus, nustatyti ir puoselėti jų potencialą ir skatinti kūrybingumą; fizinio lavinimo ir sveikos gyvensenos programos, kurių tikslas – propaguoti žmogiškąsias vertybes, garbingo žaidimo principą, stiprinti žmogaus vystymąsi ir sveiką gyvenimo būdą; dvasinio ugdymo programos, kurių tikslas – pozityviai veikti nuteistojo vertybines nuostatas. Minėtame dokumente iš esmės akcentuojamos fizinio, dvasinio, kultūrinio nuteistųjų laisvalaikio leidimo organizavimo formos.

Taip pat dokumente suformuluoti nuteistųjų pataisos programų taikymo principai, kuriais remiantis organizuojama laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų socialinė rehabilitacija apibrėžia, kad:

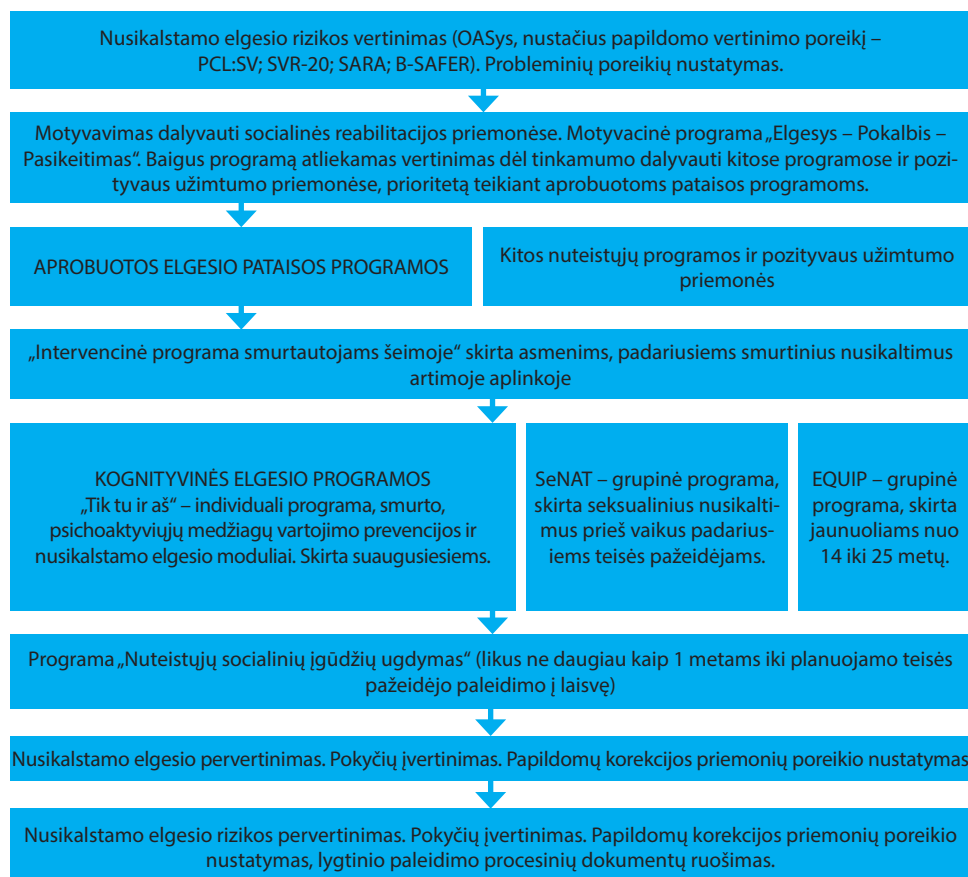
1. teisės pažeidėjo nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo pagrindu turi būti skiriama atitinkama pataisos programa, kurios paskirtis – mažinti kriminogeninius veiksnius;
2. pataisos programa turi būti pateikiama teisės pažeidėjui priimtina forma, suteikiant prasmę dalyvauti joje;
3. pataisos programos efektyvumas priklauso nuo jos teorinio pagrindo, o jos intervenciniai ir pataisos aspektai turi būti moksliskai pagrįsti ir pripažįstami, pritaikyti mūsų šalies sąlygoms;
4. specialistui leidžiama savo nuožiūra priimti sprendimus tais atvejais, kai nepakanka praktinėje veikloje vadovautis prieš tai išvardytais principais, pataisos programa neapima praktikoje susiklosčiusių situacijų.

Dokumente pateikiami reikalavimai pataisos programų struktūrai (programų tikslai ir uždaviniai, dalyvių (tikslinės grupės) atrankos kriterijai, užsiėmimų skaičius ir dažnis, ir kt.), kontrolei (kuria siekiama užtikrinti, kad pataisos programos atitiktų nurodytus reikalavimus, faktinę situaciją, t. y. formalusis vertinimas) ir stebėsenai, kurios metu vertinama, lyginama, kaip programa yra įgyvendinama atsižvelgiant į siekiamus rezultatus (kokybinis įgyvendinimo vertinimas). Numatyta, kad programų dokumentacija saugoma trejus metus nuo programų vykdymo metų pabaigos įstaigoje, kurioje ji buvo vykdoma.

Apibendrinant dokumento turinį būtina pažymėti, kad jame nėra numatyta, kaip organizuojamas pataisos programų mokymo procesas, kokie kvalifikaciniai reikalavimai keliami būsimiems programų vedėjams, nenustatyta palaikymo (supervizijų) tvarka, dokumentacijos saugojimo terminas labai trumpas ir kt. Dokumente nėra numatyta ir tai, kokioms programoms teikiamas prioritetas teisės pažeidėjo rehabilitacijos procese. Galima daryti prielaidą, kad dokumento pagrindu būtų galima atlikti pataisos programų veiksmingumo vertinimą, sudarantį prielaidas veiksmingas programas aprobuoti ir toliau taikyti, o neveiksmingų atsisakyti. Pažymėtina, kad duomenų apie pataisos programų veiksmingumo tyrimus laisvės atėmimo vietose rasti nepavyko.

III. SOCIALINĖS REABILITACIJOS PRIEMONIŲ POREIKIO IR PROBLEMINIŲ TAIKYMO KLAUSIMŲ SPRENDIMO GAIRĖS

Aptarti probleminiai socialinės reabilitacijos priemonių taikymo klausimai leidžia numatyti skirtingų reabilitacijos priemonių poreikį, identifikuoti esmines šių priemonių taikymo kliūtis bei suformuluoti efektyvaus įgyvendinimo gaires. Šiuo metu laisvės atėmimo vietose naudojamos priemonės gali būti sėkmingai taikomos, laikantis nuoseklaus šių priemonių įgyvendinimo plano, vadovaujantis žemiau pateiktu modeliu. Šiame modelyje numatyta reabilitacijos priemonių seka orientuota ne į papildomų investicijų ir naujovių paiešką, bet į darbą su esamomis metodikomis. Tačiau siekiant užtikrinti sėkmingą modelio veikimą, svarbu identifikuoti esminius sunkumus, su kuriais šiandien susiduriama korekciniam darbe. Svarbu ne tik atskleisti sisteminius trūkumus, bet ir išvelgti stipriąsias puses bei suformuluoti probleminius klausimus,

2 paveikslas. Socialinės reabilitacijos priemonių taikymo modelis

kurie galėtų tapti tolimesnių tyrimų ir reformų gairėmis. Išvardytus aspektus apima stiprybių ir silpnybių analizė, pateikta žemiau esančioje lentelėje.

2 lentelė. Reabilitacijos priemonių taikymo stiprybių ir silpnybių analizė

STIPRYBĖS	SILPNYBĖS	KLAUSIMAI
<p>Sistemiškumas ir integralumas. LR BVK 111, 136, 137 str. įtvirtintos nuostatos, susijusios su socialinės reabilitacijos vieta pataisos priemonių sistemoje (kartu su darbu, bendruoju ugdymu ir profesiniu mokymu); socialinės reabilitacijos organizavimu įtraukiant pataisos įstaigų personalą, kitas institucijas, organizacijas bei asmenis; pagrindimu, kad socialinė reabilitacija siejama su nuteistųjų nusikalstamo elgesio rizikos valdymu ir atkuriamojo teisingumo įgyvendinimu.</p>	<p>RNR resocializacijos modelio požymių dominavimas lyginant su GLM modelio požymiais.</p>	<p>Kokių priemonių įtvirtinimas įstatymuose turėtų įtakos GLM modelio požymių platesniam taikymui socialinės reabilitacijos procese?</p>
<p>Komandinis laisvės atėmimo vietų personalo darbas socialinės reabilitacijos procese (įtraukiant socialinės reabilitacijos būrio viršininką, psichologinės tarnybos personalą bei apsaugos ir priežiūros tarnybos personalą įgyvendinant „Prižiūrėtojų parengimo dirbti dinaminėje apsaugoje“ programą).</p>	<p>Funkcijų gausa ir prioritetų taikant socialinės reabilitacijos priemones nebuvimas; personalo motyvacijos stoka.</p>	<p>Kaip būtų galima optimaliai paskirstyti funkcijas tarp socialinės reabilitacijos, psichologinės tarnybos bei apsaugos ir priežiūros tarnybos personalo? Kaip motyvuoti personalą dirbti komandoje?</p>
<p>Aprobuotų nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikų kompleksas (OASys, Hare PCL:SV, SVR-20, SARA, B-SAFER).</p>	<p>Nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikos nepilnamečiams nebuvimas; per trumpas rizikos įvertinimo terminas bausmės vykdymo pradžioje.</p>	<p>Kokios yra galimybės įsigyti nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodiką nepilnamečiams? Koks turėtų būti rizikos vertinimo terminas laisvės atėmimo bausmės vykdymo pradžioje?</p>

Laisvės atėmimo vietose taikomų socialinės reabilitacijos priemonių sistemos analizė,
 probleminiai taikymo aspektai

<p>Aprobuotų elgesio pataisos programų kompleksas (EPP, „Tik tu ir aš“, SeNAT, EQUIP, „Intervencinė programa smurtautojams šeimose“).</p>	<p>Per menkas aprobuotų elgesio pataisos programų, kaip veiksmingiausių intervencijų keičiant kriminalinį elgesį, akcentavimas; personalo motyvavimo vykdyti programas trūkumas; personalo mokymų vykdyti programas stoka; programų veiksmingumo tyrimų nebuvimas; menkas personalo dalyvavimas supervizijose; atskiros statistikos apie elgesio pataisos programų vykdymą nebuvimas; įstatymuose (BVK 158 str. 2 d.) įtvirtintos demotyvuojančios nuostatos, susijusios su lygtinio paleidimo seksualiniams nusikaltėliams netaikymu.</p>	<p>Kokie yra esminiai trikdžiai diegiant aprobutas elgesio pataisos programas ir kaip juos šalinti? Kaip būtų galima motyvuoti laisvės atėmimo vietų personalą programas taikyti savo darbe? Kokie programų veiksmingumo tyrimų, menko personalo dalyvavimo supervizijose trikdžiai? Kokie yra atskiros programų statistikos rinkimo trikdžiai? Ar tikslingi LR BVK 158 str. 2 d. pokyčiai, siekiant seksualinius nusikaltėlius motyvuoti dalyvauti programose?</p>
<p>Kitų aprobuotų programų kompleksas („Nuteistųjų socialinių įgūdžių ugdymas“, „Ankstyvoji intervencija“, „Jaunimas ir psichoaktyviosios medžiagos“).</p>	<p>Personalo mokymų, susijusių su programų vykdymu, stoka; supervizijų nebuvimas ir / ar menkas personalo dalyvavimas supervizijose; menkas programų mokslinis pagrindimas.</p>	<p>Kokios tolimesnės šių programų diegimo perspektyvos?</p>
<p>Neaprobuotų programų ir pozityvaus užimtumo priemonių gausa (labai platus priemonių spektras; galimybė aprobuoti naujas programas).</p>	<p>Mokymų vesti programas sistemos ir supervizijų nebuvimas; veiksmingumo tyrimų nebuvimas; trumpas programų dokumentacijos laikymo terminas.</p>	<p>Kokios tolimesnės šių programų diegimo perspektyvos?</p>

Stiprybių ir silpnybių aptarimas bei probleminių klausimų identifikavimas leidžia formuluoti rekomendacinio pobūdžio gaires, kurių įgyvendinimas prisidėtų prie darnesnio socialinės reabilitacijos sistemos veikimo. Pagrindiniai sistemos tobulinimo siūlymai galėtų būti šie:

1. Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje nuo 2012 metų nusikalstamo elgesio rizikai vertinti naudojamos adaptuotos ir aprobuotos metodikos, sudarančios integralią sistemą ir leidžiančios tinkamai įvertinti pakartotinių nusikaltimų tikimybę, nustatyti ir klasifikuoti rizikos veiksnius, susijusius su teisės pažeidimu, įvertinti žalą individui ir padėti suvaldyti rimtos žalos bei kitas rizikas. Tačiau sistema turi ir vieną esminį trūkumą – nėra rizikos vertinimo metodikos, skirtos nepilnamečių teisės pažeidėjų rizikai vertinti, todėl rekomenduojame Kalėjimų departamentui aktyviau ieškoti galimybių tokią metodiką įsigyti ir integruoti į dabartinę nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo sistemą.

2. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 137 str. 4 d. įtvirtinta nuostata, kad „individualus socialinės rehabilitacijos planas turi būti sudarytas ne vėliau kaip per dešimt darbo dienų nuo nuteistojo atvykimo į pataisos įstaigą“, tačiau socialinės rehabilitacijos plano sudarymas apima daugybę procesinių veiksmų, iš kurių vienas – nuteistojo nusikalstamo elgesio rizikos ir kriminogeninių veiksnių įvertinimas, kurio pagrindu planuojami ir kiti socialinės rehabilitacijos plano veiksmai. Priklausomai nuo individualaus atvejo, rizikos vertinimas gali pareikalauti nuo 3 iki 7 valandų sutelkto individualaus darbo su teisės pažeidėju. Įvertinus faktą, kad į laisvės atėmimo vietą patekęs asmuo pirmomis dienomis patiria didelį stresą, interviu, atliekamas rizikos vertinimo metu, tampa dar labiau kompliktuotas. Rekomenduojame įstatyme nustatytą individualaus socialinės rehabilitacijos plano sudarymo terminą prailginti taip sumažinant laisvės atėmimo vietų personalo ir teisės pažeidėjų frustraciją bei klaidų atsiradimo tikimybę. Tolimesnis empirinis tyrimas padėtų persvarstyti ir nustatyti optimalų plano sudarymo terminą.
3. Analizuojant Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos ir socialinės rehabilitacijos tarnybų veiklos ataskaitas matyti, kad laisvės atėmimo vietų įstaigos buvo parengusios ir vykdė didelį skaičių neapbruotų nuteistųjų socialinei rehabilitacijai skirtų programų, tačiau neaišku, koks jų turinys ir kaip matuojamas programų poveikis teisės pažeidėjų elgesiui, nėra numatyta, kaip organizuojamas pataisos programų mokymo procesas, neaišku, kokie kvalifikaciniai reikalavimai keliami būsimeis programų vedėjams, nenumatyta programų vedančių specialistų palaikymo (supervizijų) tvarka, dokumentacijos saugojimo terminas labai trumpas ir kt. Kalėjimų departamentui rekomenduojame: sukurti neapbruotų nuteistųjų socialinei rehabilitacijai skirtų programų įvertinimo sistemą ir įvertinus programas priklausomai nuo rezultatų aprobuoti jas arba atsisakyti toliau taikyti.
4. Laisvės atėmimo vietose iki šiol nebuvo atlikta nė vieno aprobuotų programų veiksmingumo tyrimo, vangiai vyksta arba visai nevyksta programų supervizijos. Į šią problemą atkreiptas dėmesys ir 2016 metais Valstybės kontrolės audito vykdyto programos „Bausmių sistema“ įvertinimo ataskaitoje. Taip pat lieka neaišku, kiek asmenų dalyvavo aprobuotose ir kiek neapbruotose programose. Rekomenduojame sukurti aprobuotų elgesio pataisos programų veiklos stebėsenos sistemą, kurios tikslas – užtikrinti aukštą programų vedimo ir specialistų mokymo procesų kokybę. Siekiant šio tikslo turi būti atliekami sisteminiai programų veiksmingumo tyrimai.
5. Kalėjimų departamentui rekomenduojame sukurti socialinės rehabilitacijos būrių viršinininkų ir psichologinių tarnybų specialistų motyvavimo taikyti aprobuotas elgesio pataisos programas socialinės rehabilitacijos procese sistemą.

6. Kalėjimų departamentui rekomenduojame parengti aiškia strategiją, kaip įdiegti dinaminę apsaugą keisis socialinės reabilitacijos būrių viršininkų funkcijos ir jų darbo specifika, siekiant, kad būrių viršininkai taptų motyvuotais ir profesionaliais specialistais, gebančiais ir įgalintais vykdyti veiksmingiausias kriminalinio elgesio korekcijos priemones.
7. Asmenims, nuteistiems už nusikaltimus nepilnamečio asmens seksualinio apsisprendimo laisvei ir (ar) neliečiamumui, remiantis LR BVK 158 str. 2 d., nėra taikomas lygtinis paleidimas, tokiu būdu jie netenka svarbaus motyvo dalyvauti elgesio pataisos programose laisvės atėmimo vietose. Teisingumo ministerijai rekomenduojame inicijuoti diskusiją dėl minėtos teisės normos keitimo.
8. Turima duomenų, jog laisvės atėmimo vietoje seksualiai prieš vaikus nusikaltusiems dirbantiems asmenims nėra sudaromos galimybės dalyvauti programoje SeNAT, kadangi darbui, o ne elgesio pataisos programoms teikiamas prioritetas, tokiu būdu sumažinamos teisės pažeidėjų efektyvios resocializacijos galimybės. Išsivysčiusiose šalyse sutariama, kad tinkamiausias būdas mažinti seksualinius nusikaltimus padariusių asmenų nusikalstamumą yra efektyvus jų keliamos rizikos vertinimas, veiksmingų terapinių programų diegimas ir vykdymas, taip pat aukštos pakartotinio nusikaltimo rizikos asmenų valdymas. Jiems taikomos specialios teisės normos, ribojančios elgesį, taip pat bendruomenės informavimas, ilgalaikė probacijos tarnybų priežiūra ir pan. Tačiau mūsų šalyje iš laisvės atėmimo vietų grįžę seksualinius nusikaltimus prieš vaikus įvykdę asmenys neturi galimybių dėl jau minėtų teisinių kliūčių programos SeNAT pradėti ar tęsti probacijoje, patiria didžiules patyčias ir panieką laisvės atėmimo vietoje, o vėliau ir laisvėje, taigi jų socialinė reabilitacija iš esmės nevyksta. Kalėjimų departamentui rekomenduojame užtikrinti, kad teisės pažeidėjų socialinės reabilitacijos procese būtų sudarytos sąlygos derinti darbą ir elgesio pataisos programų lankymą, prioritetą teikiant efektyvesnei intervencijai.
9. Įgyvendinant išvardytas rekomendacijas pagrindinis vaidmuo tenka Kalėjimų departamentui, kuris ir turi inicijuoti, organizuoti, vykdyti bei prisiimti atsakomybę už tai, kad socialinė reabilitacija laisvės atėmimo vietose būtų orientuota į veiksmingiausių priemonių taikymą. Aptartos reformos iš esmės turėtų būti nukreiptos ne į naujų kūrimą, bet į esamų veiksmingiausių priemonių kokybišką realizavimą, vykdymo kokybės įvertinimą ir palankių sąlygų motyvuojant ir įgalinant socialinės reabilitacijos personalą keisti kūrimą.
10. Siekiant įgyvendinti rekomendacijas būtinas tolimesnis empirinis tyrimas. Kokybine metodologija paremta studija, kurioje dalyvautų laisvės atėmimo vietų personalas, leistų pagilinti ir išplėsti šiame darbe aptartus probleminius socialinės reabilitacijos taikymo klausimus bei išgryninti išsakytas reko-

mendacinio pobūdžio pastabas. Tyrimas būtų aktualus siekiant išsiaiškinti nepilnamečių rizikos vertinimo metodikos įsigijimo galimybes, socialinės rehabilitacijos plano sudarymo ilginimo terminą, neapbruotų programų aprobavimo galimybes. Tyrimas prisidėtų ir prie apbruotų programų vertinimo sistemos pagrindų kūrimo. Tolimesnis empirinis tyrimas būtų neišvengiamas kuriant laisvės atėmimo vietų socialinės rehabilitacijos specialistų motyvavimo ir jų atliekamų funkcijų perskirstymo sistemą. Todėl rekomenduojame šią teorinėmis išvalgomis ir žvalgomuoju tyrimu paremtą studiją praplėsti bei papildyti empiriniais duomenimis pagrįsta analize.

IŠVADOS

Laisvės atėmimo bausmė nuteistų asmenų socialinė rehabilitacija, resocializacija ir integracija į visuomenę neatsiejama šiuolaikinės bausmės sampratos dalis, įtvirtinta tiek ES lygmeniu ar nacionaliniuose strateginiuose dokumentuose, tiek mokslinių tyrimų lauke. Sėkmingai resocializacijai būtinas kompleksas elementų, pradedant sisteminiu požiūriu, instituciniu palaikymu ar teisine baze, baigiant kokybiškai įgyvendinamomis korekcinėmis programomis ir jų tąsa.

Progresyvių šalių (Šiaurės šalys, Jungtinė Karalystė, Kanada, JAV ir kt.) pavyzdys rodo, kad veiksminga laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų socialinė rehabilitacija prasideda nuo visų suinteresuotųjų šalių – baudžiamosios politikos formuotojų, ją įgyvendinančių institucijų, bendruomenės – vieningumo, sutarimo ir bendradarbiavimo. Darnus ir tikslingas į motyvavimą ir įgalinimą keistis prosocialiai, o ne į baudimą orientuotas laisvės atėmimo bausmės vykdymas, leidžiantis kontroliuoti įkalinimo mastus ir nusikaltimų riziką, yra ir turi būti svarbiausias progresyvios Lietuvos visuomenės siekis. Toks požiūris leidžia formuoti įkalinusiųjų resocializacijai palankų priemonių kompleksą, apimančią gyvenimo sąlygų laisvės atėmimo įstaigose normalizavimą, įkalinimo atvėrimą, nuteistųjų korekcijai palankaus socialinio klimato ir efektyvių korekcinį priemonių įgyvendinimą.

Efektyvios korekcinės programos – vienas svarbiausių (ir veiksmingiausių) sėkmingos resocializacijos komponentų. Tačiau ne tik šių programų taikymas, bet ir nuolatinis monitoringas ir veiksmingumo vertinimas yra neatsiejama šiuolaikinės laisvės atėmimo bausmės vykdymo proceso dalis. Kaip rodo korekcinį programų bei šias programas taikant pirmaujančių šalių praktikos analizė, ne programų įvairovė ar jų kiekis yra esminiai efektyvumo garantai. Programų taikymo stebėseną bei veiksmingumo vertinimą, jas taikančio personalo profesionalumą ir motyvaciją, atsakingas požiūris į programos struktūrą, nuoseklumas ir skiriamas laikas, galiausiai tęstinumas ir kompleksiškas užtikrina sėkmingą programų įgyvendinimą ir veiksmingą pakartotinių nusikaltimų kontrolę.

Lietuvos laisvės atėmimo vietose taikomų priemonių analizė atskleidžia keletą svarbiausių probleminių sričių. Pirma – socialinės reabilitacijos būrio viršininkams tenkančių funkcijų gausa ir darbo krūvis objektyviai neleidžia jiems savo darbe taikyti korekcinę programų, todėl būtinas būrio viršininkų funkcijų perskirstymas. Antra – būrio viršininkai nėra motyvuoti dirbti su programomis, kadangi paprasčiausiai netiki jų veiksmingumu. Trečia – būrių viršininkai nejaučia laisvės atėmimo vietų administracijos palaikymo taikyti korekcinę programas, kadangi kitoms priemonėms (darbui ir kt.) socialinės reabilitacijos procese teikiamas prioritetas. Ketvirta – trumpas individualaus socialinės reabilitacijos plano sudarymui skirtas terminas didina laisvės atėmimo vietų personalo ir teisės pažeidėjų frustraciją bei klaidų, planuojant veiksmingas socialinės reabilitacijos priemones, atsiradimo tikimybę.

Kalėjimų departamento pastangos pereiti nuo neefektyvios ir atgyvenusios bausmių sistemos, grindžiamos atpildo, bauginimo ir izoliavimo siekiais, prie moksliniais tyrimais pagrįstos progresyvos ir efektyvios korekcinės sistemos aiškiai jaučiamos, tačiau socialinės reabilitacijos procese vis dar trūksta kryptingumo, sistemiškumo ir nuoseklumo. Aprobuotiems elgesio programoms nėra teikiamas prioritetas, o programas vykdančio personalas nėra motyvuotas tai daryti, praktiškai nedalyvauja supervizijose, nevykdoma programų stebėseną, neatliekami programų veiksmingumo tyrimai, nėra vedama atskira aprobuotų programų vykdymo statistika. Neaprobuotų programų ar kitų korekcinę priemonių efektyvumas taip pat nėra vertinamas ir matuojamas, nėra atliekami veiksmingumo tyrimai ir aprobavimo procedūros. Atsižvelgdami į statistinius duomenis galime konstatuoti, kad žmogiškieji resursai vykdančią socialinę reabilitaciją naudojami gana intensyviai, tačiau rezultatai lieka neaiškūs ir nepamatuoti.

Apibendrinant išvada svarbu pažymėti, kad taikant socialinės reabilitacijos priemones laisvės atėmimo vietose svarbu orientuotis į šiuo metu jau turimų veiksmingiausių priemonių įgyvendinimo kokybę ir sudaryti galimybes personalui patikėti šių priemonių veiksmingumu.

LITERATŪRA

I. Mokslinės publikacijos

1. *Andrews D. A., Bonta J., Wormit J. S.* The Risk-Need-Responsivity (RNR) Model Does Adding the Good Lives Model Contribute to Effective Crime Prevention? // *Criminal Justice and Behavior*, 2011, Nr. 7(38), p. 735–755.
2. *Arlauskas S.* Kriminalinės bausmės tikslų aporija ir baudžiamoji politika Lietuvoje // *Jurisprudencija*, 2005, Nr. 5(95), p. 14–24.

3. Aos S., Miller M., Drake E. Evidence-Based Public Policy Options to Reduce Future Prison Construction, Criminal Justice Costs, and Crime Rates. Olympia: Washington State Institute for Public Policy, 2006.
4. Austin K. P., Williams M. W. M., Kilgour G. The Effectiveness of Motivational Interviewing with Offenders: An Outcome Evaluation // *New Zealand Journal of Psychology*, 2011, Vol. 40(1).
5. Bennett W., Hess K. *Criminal Investigation* (8th ed.). Cengage Learning, 2006.
6. Bennett L., Call C., Flett H., Stoops Ch. Program completion, behavioral change, and re-arrest for the batterer intervention system of cook county Illinois. Final report to the Illinois Criminal Justice Information Authority, 2005. Prieiga per internetą: <https://www.researchgate.net/profile/Larry_Bennett/publication/241788409_PROGRAM_COMPLETION_BEHAVIORAL_CHANGE_AND_REARREST_FOR_THE_BATTERER_INTERVENTION_SYSTEM_OF_COOK_COUNTY_ILLINOIS/links/53d2c27c0cf2a7fbb2e9b4fb.pdf>.
7. Berger R. Kriminalomsorgen: A Look at the World's Most Humane Prison System in Norway. 2016. Prieiga per internetą: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2883512>.
8. Besev P., Gajecki M. Predicting offender recidivism among Swedish participants in the One-to-One CBT programme. Stockholms Universitet, Psychologiska Institutionen, 2009. Prieiga per internetą: <<http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:222308/FULLTEXT01.pdf>>.
9. Berman A. H. The Reasoning and Rehabilitation Program: Assessing Short- and Long-Term Outcomes Among Male Swedish Prisoners // *Journal of Offender Rehabilitation*, 2004, Vol. 40 (1/2), p. 85–103.
10. Brugman D. Towards a Better Understanding of the Individual, Dynamic, Criminogenic Factors Underlying Successful Outcomes of Cognitive Behavioural Programs like EQUIP. Farewell Lecture at Utrecht University, 2012.
11. Cullen F. T. The Twelve people who saved Rehabilitation: How the Science of Criminology made a Difference // *Criminology*, 2005, Vol. 43(1), p. 1–42.
12. Cullen F. T. The Effectiveness of Correctional Rehabilitation: A Review of Systematic Review // *The Annual Review of Law and Social Science*, 2007, No. 3, p. 297–320.
13. Čėsniėnė I., Klimukienė V. Individualios kognityvinės – elgesio korekcijos programos „Tik tu ir aš“ efektyvumo vertinimas. VU Bendrosios psichologijos katedra, 2015.
14. Čėsniėnė I., Laurinavičius A., Ustinavičiūtė L. Nusikalstamo elgesio rizikos vertinimas Lietuvoje: esama situacija ir raidos tendencijos // *Kriminologijos studijos*, Nr. 3, p. 59–81.
15. Dermontas J. Penitencinių įstaigų darbuotojų pedagoginės sąveikos raida (1980–2000 metais) // *Acta paedagogica Vilnensia*, 2001, Nr. 8, p. 163–174.

16. *Dermontas J.* Nuteistųjų socialinė reabilitacija // *Jurisprudencija*, 2004, Nr. 51(43), p. 108–123.
17. *Farbring C. A.* Handbok I motiverande samtal - MI. Natur & Kultur, 2014.
18. *Figlie N. B., Dunn J., Laranjeira R.* Motivation for change in alcohol dependent outpatients from Brazil // *Addictive Behaviors*, 2005, No. 30, p. 159–165.
19. *Gibbs J. C., Potter G. B., Goldstein A. P., Brendtro L. K.* How EQUIP Programs Help Youth Change, 1995. Prieiga per internetą: <www.cyc-net.org/CYR101C/Equip.htm>.
20. *Hankinson I., Priestley P.* Diversity and effectiveness in probation: The One-to-One programme in West Mercia // *Probation Journal: The Journal of Community and Criminal Justice*, 2010, Vol. 57(4), p. 383–399.
21. *Hanson R. K., Morton-Bourgon K. E.* The accuracy of recidivism risk assessments for sexual offenders: A meta-analysis of 118 prediction studies // *Psychological Assessment*, 2009, Nr. 21, p. 1–21.
22. *Harris Ph. W., Lockwood B., Mengers L., Stoodley B. H.* Measuring Recidivism in Juvenile Corrections // *Journal of Juvenile Justice*, 2011, Vol. 1(1), p. 1–17.
23. *Harris D. A., Mazerolle P., Knight R. A.* Understanding Male Sexual Offending: A Comparison of General and Specialist Theories // *Criminal Justice and Behavior*, 2009, No. 36, p. 1051–1069.
24. *Hatcher R., Bilby C.* Evaluation of the general offending pathfinder programmes // *VISTA: Perspectives on Probation*, 2004, Vol. 8(3), p. 137–145.
25. *Hollin C.* Evaluating offending behaviour programmes: Does only randomization glister? // *Criminology & Criminal Justice*, 2008, Vol. 8(1), p. 89–106.
26. *Hollin C. R., Palmer E. J.* Offending Behaviour Programmes. Development, Application, and Controversies. West Sussex: John Wiley & Sons Ltd, 2006.
27. *Jespersen A. F., Lalumiere M. L., Seto M. C.* Sexual abuse history among adult sex offenders and non-sex offenders: A meta-analysis // *Child Abuse & Neglect*, 2009, No. 33, p. 179–192.
28. *Kalpokienė V., Dikčienė V., Gvaldaitė L., Klimukienė V., Nedzinskaitė R.* Kognityvinės-elgesio terapijos principų taikymas ir ugdymas vaikų socializacijos centruose. Vilnius: Psichikos sveikatos perspektyvos, 2013.
29. *Kalpokienė V., Klimukienė V.* Kognityvinės-bihevioristinės korekcijos programos EQUIP diegimas Lietuvos pataisos sistemoje: tyrimo rezultatai ir praktinio taikymo perspektyvos // *Vaikų ir paauglių psichikos sveikata: mokyklos ir mokymosi kontekstas. Straipsnių rinkinys*. Vilnius: VU leidykla, 2010.
30. *Kalpokienė V., Klimukienė V.* Kognityvinės-elgesio korekcinės programos EQUIP die-

gimas Lietuvos socializacijos centruose. Tyrimo ataskaita. Vilnius: Psichikos sveikatos perspektyvos, 2013.

31. *Landenberger N. A., Lipsey M. W.* The positive effects of cognitive-behavioral programs for offenders: A meta-analysis of factors associated with effective treatment // *Journal of Experimental Criminology*, 2005, No. 1, p. 451–476.
32. *Lappi-Seppala T.* Imprisonment and Penal Policy in Finland // *Scandinavian Studies in Law*, 2009, p. 333–380.
33. *Lipsey M. W., Landenberger N. A., Wilson J. S.* Effects of cognitive-behavioral programs for criminal offenders // *Campbell Systematic Reviews*, 2007.
34. *Lipsey M. W., Cullen F. T.* The Effectiveness of Correctional Rehabilitation: A Review of Systematic Review // *The Annual Review of Law and Social Science*, 2007, No. 3, p. 297–320.
35. *Lipsey M. W., Wilson D. B.* Effective intervention for serious juvenile offenders: A synthesis of research // *Loeber R., Farrington D. P. (Eds.) Serious & Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*. Thousand Oaks, Calif: Sage Publications, 1998, p. 313–345.
36. *Lipsey M. W., Wilson D. B., Cothorn L.* Effective Intervention for Serious juvenile Offenders. *Juvenile Justice Bulletin*. Office of Justice programs. Washington, 2000, p. 5. Prieiga per internetą: <<http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/181201.pdf>>.
37. *Lipsey M. W., Howell J. C., Kelly M. R., Chapman G., Carver D.* Improving the Effectiveness of Juvenile Justice Programs: A New Perspective on Evidence-Based Practice. Georgetown University, Center for Juvenile Justice Reform, 2010.
38. *Lizama J., Matthews V., Reyes S.* What Works? Short-Term, In-Custody Treatment Programs. California State University Fullerton, 2014.
39. *Lundahl B., Burke B. J.* The Effectiveness and Applicability of Motivational Interviewing: A Practice-Friendly Review of Four Meta-Analyses // *Journal of Clinical Psychology: in Session*, 2009, Vol. 65(11), p. 1232–1245.
40. *Lussier P., Proulx J., Leblanc M.* Criminal propensity, deviant sexual interests and criminal activity of sexual aggressors against women: a comparison of explanatory models // *Criminology*, 2005, Vol. 43(1), p. 249–282.
41. *Mann R. E., Hanson R. K., Thornton D.* Assessing Risk for Sexual Recidivism: Some Proposals on the Nature of Psychologically Meaningful Risk Factors // *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 2010, Vol. 22(2), p. 191–217.
42. *Mathiesen T.* Prison on trial. A critical assessment. London: SAGE Publication, 1991.
43. *McGuire J.* A review of effective interventions for reducing aggression and violence // *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 2008, Vol. 363(1503), p. 2577–2597.

44. *McMurran M.* Motivational Interviewing with Offenders. A Systematic Review // *Legal and Criminological Psychology*, 2009, Vol. 14(1), p. 83–100.
45. *Miller W. R., Brown J. M., Simpson T. L., Handmaker N. S., Bien T. H., Luckie L. F.* What works? A methodological analysis of the alcohol treatment outcome literature // *Hester R. K., Miller W. R. (Eds.). Handbook of alcoholism treatment approaches: Effective alternatives (2nd ed.). Boston: Allyn & Bacon, 1995.*
46. *Miller W. R., Rollnick S.* Motivational interviewing: Preparing people to change addictive behavior. New York: Guilford Press, 1991.
47. *Miller W.R., Rose G. S.* Toward a Theory of Motivational Interviewing // *Am Psychology*, 2009, Vol. 64(6), p. 527–537.
48. *Miller W. R., Sovereign R. G., & Krege B.* Motivational interviewing with problem drinkers: II. The Drinker's Check-Up as a preventive intervention // *Behavioural Psychotherapy*, 1988, No. 16, p. 251–268.
49. *Mills L. G.* *Violent Partners: A Breakthrough Plan for Ending the Cycle of Abuse.* Basic Books. 2009.
50. *Minke L. K.* A dog's effect on incarcerated women in a prison workshop // *Damboeanu C. (Eds.). Sociological Studies on Imprisonment. A European Perspective.* Bucharest: Tritonic, 2015.
51. *Mitrauskas M., Bandzevičienė R.* Seksualinių nusikaltėlių psichosocialinių kriminalinės rizikos veiksnių lyginamoji analizė // *Socialinis darbas: mokslo darbai*, 2013, Nr. 12(1), p. 175–186.
52. *Moyers T. B.* What should we be teaching? Using process analysis to guide training. Presentation under ICTAB-konferensen I Heidelberg, 2003.
53. *Pratt J., Erikson A.* Mr. Larsson is walking out again'. The origins and development of Scandinavian prison system // *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 2011, Vo. 44(1), p. 7–23.
54. *Priestley F.* „TIK TU IR AŠ“. Kognityvinė-elgesio programa. Vilnius: KDMC, 2008.
55. *Robinson D., Porporino F. J.* Programming in cognitive skills: the reasoning and rehabilitation programme // *Hollin C. R. (Eds.) Handbook of offender assessment and treatment.* Chichester: Wiley, 2001, p. 179–193.
56. *Saarnio P.* Spelar socialarbetaren nago roll? // *Nordisk Sosialt Arbeid*, 2000, N. 1.
57. *Sakalauskas G.* Įkalinimas Lietuvoje: praktika ir prasmė // *Sociologija. Mintis ir veiktumas*, 2007, Nr. 2(20), p. 122–134.
58. *Sakalauskas G.* (2015a). Kalinimo sąlygos ir kalinių resocializacijos prielaidos // *Teisės problemos*, 2015, Nr. 2(88), p. 5–53.
59. *Sakalauskas G.* (2015b). Kalinių ir darbuotojų santykių įkalinimo įstaigose svarba

- nuteistųjų integracijai ir įstaigoje vyraujančiai atmosferai // Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika (STEPP), 2015, Nr. 10, p. 52–67.
60. *Valle S. K.* Interpersonal functioning of alcoholism counselors and treatment outcome // *Journal of Studies on Alcohol*, 1981, Vol. 42, p. 783–790.
61. *van Westerlaak J.* Self-responsibility of juveniles, the past in Europe and the Equip program. Groningen/Amsterdam/Potsdam, 2003.
62. *Vasilaki E. I., Steven G., Hosier S. G., Miles W., Cox W. M.* The Efficacy of Motivational Interviewing as A Brief Intervention for Excessive Drinking: A meta-Analytic Review // *Alcohol & Alcoholism*, 2006, Vol. 41(3), p. 328–335.
63. *Ward T., Maruna Sh.* Rehabilitation. Beyond the risk paradigm. New York: Routledge, 2007.
64. *Ward T., Yates P. M., Willis G. M.* The Good Lives Model and the Risk Need Responsibility model. A Critical Response to Andrews, Bonta and Wormith // *Criminal Justice and Behavior*, 2012, Vol. 1(39), p. 95–97.
65. *Wormith S. M., Althouse R., Simpson M., Reitzel L. R., Fagan T. J., Morgan R. D.* The Rehabilitation and Reintegration of Offenders: The Current Landscape and Some Future Directions for Correctional Psychology // *Criminal Justice and Behavior*, 2007, Vol. 7(34), p. 879–892.
66. *Vaske J., Galyen K., Cullen T. F.* Toward a Biosocial Theory of offender rehabilitation: Why does cognitive-behavioral therapy work? // *Journal of Criminal Justice*, 2011, No. 39, p. 90–102.
67. *Žilinskienė L., Tumilaitė R.* Resocializacijos modeliai ir jų taikymas // *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2011, Vol. 2(29), p. 285–313.
68. *Žemaitaitytė I., Čiurinskienė D.* Nuteistųjų požiūris į dalyvavimą socialinėse programose kaip resocializacijos galimybę // *Socialinis darbas*, 2004, Vol. 3(2), p. 43–50.
69. *Žukauskienė L., Viršilas V., Farbring C. A.* Opportunities of socio-educational assistance to individuals serving alternative to imprisonment sentences: the programme *behaviour-conversation-change* application analysis // *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*, 2017, Vol. 3, p. 307–321.
70. *Ulgevik T.* Prisons as Welfare Institutions? Punishment and the Nordic Model // *Yvonne Jewkes, Ben Crewe, Jamie Bennett (red.) Handbook on Prisons*. Routledge. 2016. Prieiga per internetą: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2767985>.

II. Teisės aktai

71. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-27 (2017) „Dėl programos „Ankstyvoji intervencija“ aprobavimo“ [žiūrėta 2017-01-11]. Prieiga per internetą: <<http://kalejimudepartamentas.lt>>.

72. Kalėjimų departamento prie LR direktoriaus įsakymas Nr. V-396 (2016) „Dėl elgesio pataisos programos „Intervencinė programa smurtautojams šeimoje“ aprobavimo“ [žiūrėta 2017-01-11]. Prieiga per internetą: <<http://kalejimudepartamentas.lt>>.
73. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-238 (2016) „Dėl programos „Nuteistųjų socialinių įgūdžių ugdymas“ aprobavimo [žiūrėta 2017-01-11]. Prieiga per internetą: <<http://kalejimudepartamentas.lt>>.
74. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-498 (2015) „Dėl prevencinės programos „Jaunimas ir psichoaktyviosios medžiagos“ aprobavimo [žiūrėta 2017-01-11]. Prieiga per internetą: <<http://kalejimudepartamentas.lt>>.
75. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-313 (2015) „Dėl individualaus socialinės reabilitacijos plano formos ir jo rengimo metodikos patvirtinimo“ [žiūrėta 2017-01-11]. Prieiga per internetą: <<http://kalejimudepartamentas.lt>>.
76. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-79 (2014) „Dėl nuteistųjų pataisos programų ir pozityvaus užimtumo priemonių taikymo tvarkos aprašo patvirtinimo“ [žiūrėta 2017-01-11]. Prieiga per internetą: <<http://kalejimudepartamentas.lt>>.
77. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-211 (2012) „Dėl nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikų ir elgesio pataisos programų aprobavimo Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje tvarkos aprašo patvirtinimo ir adaptuotų nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikų ir elgesio pataisos programų aprobavimo“ [žiūrėta 2017-01-11]. Prieiga per internetą: <<http://kalejimudepartamentas.lt>>.
78. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2014 metų veiklos ataskaita [žiūrėta 2017-03-05]. Prieiga per internetą: <<http://kalejimudepartamentas.lt>>.
79. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Biudžeto planavimo skyrius. Socialinės reabilitacijos tarnybų 2014 metų veiklos ataskaita [žiūrėta 2017-03-05]. Prieiga per internetą: <<http://kalejimudepartamentas.lt>>.
80. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2015 metų veiklos ataskaita [žiūrėta 2017-03-05]. Prieiga per internetą: <<http://kalejimudepartamentas.lt>>.
81. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Bendrasis skyrius. Socialinės reabilitacijos tarnybų 2015 metų veiklos ataskaita [žiūrėta 2017-03-05]. Prieiga per internetą: <<http://kalejimudepartamentas.lt>>.

82. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2016 metų veiklos ataskaita. Prieiga per internetą: <<http://kalejimudepartamentas.lt>>.
83. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Bendrasis skyrius. Socialinės reabilitacijos tarnybų 2016 metų veiklos ataskaita. Prieiga per internetą: <<http://kalejimudepartamentas.lt>>.
84. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 73-3084.
85. Lietuvos Respublikos probacijos įstatymas // Valstybės žinios, 2011, Nr. 4-108.
86. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos raštas Nr. (139) 7R-895 „Dėl pataisos pareigūnų, vykdančių nuteistųjų socialinę reabilitaciją, kreipimosi“ (2016). Prieiga per internetą: <<file:///C:/Users/User/Downloads/dain.pdf>>.

III. Statistika, veiklos ataskaitos ir publikacijos žiniasklaidoje

87. *Aebi M. F., Tiago M. M., Burkhardt C.* Space I – Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison populations. Survey 2014. Strasbourg: Council of Europe, 2015.
88. Intervencinės programos smurtautojams šeimoje. Veiksmingumo vertinimo tyrimo ATASKAITA. Kaunas: LSMU, 2015.
89. Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė. Programos „Bausmių sistema“ vykdymo audito ataskaita 2016-11-28. Prieiga per internetą: <https://www.vkontrolė.lt/audito_ataskaitos.aspx?tipas=2>.
90. Ministry of Justice UK. Transforming Rehabilitation: a summary of evidence on reducing reoffending. Ministry of Justice Analytical Series, 2013.
91. Mokymų programos „Prižiūrėtojų parengimas dirbti dinaminėje apsaugoje“ aprašas (projektas), 2015.
92. Strategy, Policy and Planning Department of Corrections New Zealand. What works Now? A review and update of research evidence relevant to offender rehabilitation practices within the Department of Corrections, 2009.
93. Švedijos kalėjimų ir probacijos tarnyba *Kriminalvarden*. Prieiga per internetą: <<https://www.kriminalvarden.se>>.
94. U.S. Department of Justice Office of Justice Programs National Institute of Justice. Special report. June, 2003. Prieiga per internetą: <<https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/195079.pdf>>.

THE IMPLEMENTATION AND APPLICATION OF SOCIAL REHABILITATION IN LITHUANIAN CORRECTIONAL FACILITIES

Summary

Contemporary evidence based penal systems and sanctions are inseparable from the goals of offenders' social rehabilitation, resocialization and reintegration into society. In accordance with modern theoretical approaches (Risk- Need- Responsivity Model and Good Life Model) and best practice (for instance Scandinavian penal system), correctional interventions contribute to reduce recidivism rates and integrate inmates into the community. However effective correctional interventions require eligible attention in their constant monitoring of implementation and evaluation.¹⁰⁹

Although the ideas of resocialization are maintained in international documents (developed by the European Commission and the United Nations), Lithuania still can be referred to those countries, which have to humanize conditions of confinement, and improve process of offenders' social rehabilitation. In Lithuania imprisonment is frequently and intensely applied, according to the rates of incarceration, Lithuania is one of the leading countries in Europe and the length of imprisonment is counted by years, meanwhile, in the Western countries it consists of a few months¹¹⁰ Long prison sentences complicates inmates' integration. Harsher punishments and penalties don't deter offenders from committing crimes, furthermore long-term prison sentences complicate offender reentry and return to the community.

As has been argued elsewhere¹¹¹ process of social rehabilitation in Lithuanian correctional facilities is inconsistent, lacks an integrity, an evident and coherent direction. Though reports focusing on the analysis of social rehabilitation prepared by prisons' administrators introduce various correctional programs, there is no knowledge about quality of its implementation, procedures of evaluation and treatment effectiveness. Hence, the aim of this study is using theoretical literature, various reports and semi structured interviews to analyze correctional interventions programs in Lithuanian penitentiary institutions and to reveal different problematic issues of its implementation and quality.

The research reveals that specialists of social rehabilitation section in Lithuanian prisons have too many duties and responsibilities, which are unrelated with correctional programming; it complicates implementation and quality of correctional interventions. Rethinking and redistribution of social workers' duties and functions is a necessary improvement. Moreover, research shows that specialists of social rehabilitation section are unmotivated and do not believe in interventions' effectiveness, because they lack support from prison administration and authorities. Finally, the term for preparation of individual social rehabilitation plan is too short, it leads to growing frustration on both sides: specialists of social

¹⁰⁹ See *Lipsey M. W., Landenberger N. A., Wilson J. S., 2007; Andrews D. A., Bonta J., Wormit J. S., 2011.*

¹¹⁰ See: *Sakalauskas G. 2007, 2015a, 2017.*

¹¹¹ More: *Dermontas J. 2001, 2004; Malinauskaitė A., Uscila R. 2010; Sakalauskas G. 2015, 2017; Žemaitaitytė I., Čiurinskienė D. 2004.*

rehabilitation section and prisoners. Therefore, we suggest creating system of prisons' staff motivation and support, and getting opportunity to participate in correctional programs' training and supervision regularly.

The prison department efforts to develop evidence based correctional programing are very promising; however, some major changes are required. There is a lack of clear monitoring and evaluation system. The effects and quality of approved correctional programs must be evaluated. The research reveals that human resources are used intensively however results of social rehabilitation are unclear and unmeasured. A significant number of unapproved programs is

applied, though content and effects of these programs are unknown. Therefore, after evaluation these programs have to be approved or eliminated.

To sum up it is important to emphasize that the required tools for social rehabilitation in Lithuanian correctional facilities are available; however, the quality of its implementation, monitoring and evaluation should be improved.